

ВЕЩНИЦИ

Литературен

ВЕЩНИЦИ

Левчеви Юбилеи: 1985/2015

50-годишният юбилей на държавния поет

- Слово на Любомир Левчев
- Приветствието на Тодор Живков
- Стълбата на изпитанията: Левчев на 80
- Владимир Сабоурин: Отворено писмо до Йордан Ефтимов във връзка с участието му в юбилея на Любомир Левчев
- Йордан Ефтимов: Как да понесем себе си?
- Михаил Неделчев за журналиста Яворов
- Мая Ангелова за антологията на шведската поезия
- Борислав Гърдев за спомените на Стилиян Чилинзирев
- Никола Иванов за ранните стихове на Иван Цанев

Аз, който не избягах от Април

По време на честването на 80-годишнината на Любомир Левчев на 29 април 2015 г. в зала 6 на НДК единственото стихотворение, което прочете лично юбилярът, беше „Аз, който не избягах от Помпей“, писано в началото на 90-те години и публикувано като начално стихотворение в книгата „Отвъд“ (1994). Очевидно за него стихотворението е от ония, които могат да се нарекат *знакови*. Неслучайно актьорът Стойко Пеев също го прочете към края на продължителния си рецитал. Алегорията за *неизбягалия от Помпей* повтаря важната за Левчев след 1989 г. теза, че *не се отказва от нито една своя дума*, че остава верен на Идеала, на Словото, на какво още, т.е. остава при себе си и край.

Вече сме забелязвали, че не е съвсем ясно при кое точно *себе си* остава Левчев, защото през последните десетилетия той последователно се опитва да подмени биографическия си текст с лирически, т.е. да пренапише биографията си и да преобразува творчеството си така, че на сцената на историята да остане само *поетът Левчев*, при това – един от неговите специално конструирани образи, по възможност на „световен“, а не на социалистически поет. За тази цел програмното стихотворение „Аз, който не избягах от Помпей“ е сякаш идеално – никак не се разбира *откъде не е избягал* автобиографичният лирически герой, защото мястото, където „той остава *себе си*“, е свършен симулакрум – предлага множество образи на личността, които могат да бъдат изживени единствено театрално.“

Но там, където референците не помагат, внезапно могат да се появят други подсказвачи – откъм най-неочакваната зона, откъм самата поезия. Изведнъж в „Аз, който не избягах от Помпей“ започват да се чуват познати стихотворни стъпки. Ритъмът, дори сричките отекват, напомнящи за нещо вече изпято. Коварната памет на стихосложението се задвижва и вече работи като машина на времето.

Първо сме насред Помпей през 90-те години на ХХ век:

*Смъртта е тайнство. Страх... Но край – едва ли.
Земната лолка в пустотата ме люлей.
И чувам сферите – кристалните сигнали –
аз, който не избягах от Помпей.*

Но машината превключва към 80-те:

*Твърдяха, че звездата ми е луда
или че страшна тайна съм открил.
А аз печелех тези битки трудни,
защото носех в себе си Април.*

И пак се връща към Помпей:

*Смениха Бог. Проучиха Вулкана.
Градът развратен станал е музей.
И само аз при себе си останах –
аз, който не избягах от Помпей.*

Но пак превключва към Април:

*През ледници от злобно безразличие
една съюза възторг съм съхранил.
И ме обичаха. И аз обичах...
Защото носех в себе си Април.*

Стихът започва да прескача – като игличка на грамофон „Респром“, усилен докрай в станцията на писателите във Варна, докато Тодор Живков танцува валс с Лада Галина:

Аз, който не избягах от Април.

Но Людмила Исаева слага шапка на Лада и я сменя във валса с Живков. Игличката прескача:

Защото носех в себе си Помпей.

Идва ред и на Лиляна Стефанова – тя слага шапка на Исаева и се впуска по дансинга с Живков. Игличката прескача няколко пъти:

*Смениха Бог. Проучиха Вулкана.
Една съюза възторг съм съхранил.
И само аз при себе си останах –
защото носех в себе си Април.*

Помпей е Април. Април е Помпей. Описан е идеалният кръг на вечното завръщане към *себе си*.

Равносметката, произнесена от Левчев през 2015 г. и написана в средата на 90-те, е излята от стиховете и словото му от времето на неговия 50-годишен юбилей през 1985 г., алегорически преработени за публиката от новия ХХІ век. Поредното честване се опитва да повтори част от сюжета и ефектите на *образцовия* 50-годишен юбилей, само че вече без Април, без Живков. Задачата е невъзможна, разбира се. Просто няма как старият поет да компенсира своята лишеност от институционален авторитет – нито вече е член на ЦК на БКП и председател на СБП, нито Република България е готова да го увенчае така както го е сторила Народна република България. Единствената възможност за компенсация би бил евентуалният морален авторитет на Левчев, който обаче в началото на ХХІ век няма как да бъде припознат в него.

Впрочем в това се състои базисната разлика между *народния поет* и *държавния поет*. Както е известно, юбилеите на *народните поети* също ги подготвя държавата, а в класическия случай с Вазов парламентът през юни 1920 г. дори гласува решение, с което го *провъзгласява за народен поет* (Вж. повече за сюжета с юбилейното увенчаване на Иван Вазов в: Димитров, Емил. *Памет, юбилей, канон*. 2012). Но въпреки тази висша властова санкция, моралният авторитет е този, който издига Иван Вазов в съзнанието на публиката, която постепенно възприема титлата „народен поет“ като естествено възникнал и утвърден, а не като наложен на обществото чрез парламентарно решение. Така Вазов е припознат от съвременниците си и от следващите поколения именно като *народен поет*.

Без легитимиращата сила на моралния авторитет, всеки писателски юбилей, дори най-старателно подготвеният и най-активно подкрепеният от държавата, може да произведе най-много увенчаване на *държавен поет*, не повече. Точно такива са повечето юбилеи в Народната република, а сред тях честването на 50-годишнината на Л. Левчев произвежда образец на *юбилей на държавен поет* в епохата на късната, Априлската НРБ.

ПААМЕН ДОЙНОВ

Повече за 50-годишния юбилей на Л. Левчев – на стр. 9-11

С подкрепата на Национален център на книгата

„Да бъдат всички едно“ е заглавието на репортажа от столичния храм „Св. пророк Илия“, с който започва новата рубрика „Енорията“ в бр. 101 на сп. „Християнство и култура“. Друга водеща тема са религиозните измерения на руско-украинската криза. Тя е представена чрез интервюто с френския православен богослов и историк Антоан Аржаковски и в анализа на руския

философ Николай Митрохин за първите стъпки на митрополит Онуфрий, новият предстоятел на Украинската православна църква-Московска патриаршия. Разговорът с архимандрит Лукилиан, протосингел на Неврокопска епархия, е посветен на последните петдесет години от историята на БПЦ. Статията на Валентин Велчев „Жените и свещенството“ прави исторически преглед на един много стар дебат, а Венцислав Каравълчев се спира на проблема за „царското помазание“ или т. нар. „венчание за царството“. В рубриката „християнство и история“ германският езиколог Ян Асман анализира тезите в книгата „Изход“ като секуларизация на властта, а Росица Тодорова прави прочит на екзистенциалната „Иов ситуация“ и проблема за вярата между абсурда и безусловния смисъл. Калин Михайлов предлага своите нови „есета за размисъл и молитва“, а Ивайло Борисов се спира на процеса на тълкуване във византийската музика. Броят е илюстриран с мозайки от църквата „Иисус Христос Спасител“ в Хора.

ПОРТАЛ „КУЛТУРА“

www.kultura.bg/web/ – нова територия за гледни точки, видеоинтервюта и дебати с колумнистите Иван Кръстев, Калин Янакиев, Теодора Димова, Деян Енев, Тони Николов и Андрей Захариев, Даниел Смилов.

Вижте: Дебат за ситуацията в културата и ролята на Министерството на културата (Александър Кьосев-Ясен Атанасов).

Прочетете: Милен Русков – „Литературата като изобретателна форма на съпротива“;

Божидар Кунчев – „И пак за смисъла“ (фрагменти).

Иван Цанев с Националната награда „Милош Зяпков“

Иван Цанев е новият носител на Националната литературна награда „Милош Зяпков“ – за стихосбирката „Ранни стихотворения“ (изд. „Кралица Маб“, Департамент „Нова българистика“ на НБУ, 2014) и за цялостното си творчество. Присъди му я жури в състав: Никола Иванов – председател, Никола Радев, Емилиа Каменова, Мария Мирова и Костадин Зяпков.

В тазгодишното издание предложените книги, публикувани през 2014 г., бяха около 80.

Наградата на кмета на община Ракитово бе присъдена на Светла Гунчева, а в конкурса за ученици с наградата за поезия бе отличена Милена Галанова, за проза – Николета Гергова.

Тази година се навършват 75 години от рождението на Милош Зяпков и 25 години от загадъчната му смърт (най-вероятно убийство). Милош Зяпков беше не само достоен поет и писател, но и водач на демократичните сили във Велинградско след промените през 1989 година.

ПЪТ ПРЕЗ ДЖУНГЛАТА

Любовта като дом на живота и смъртта

Един от ярките поети от 70-те години – Владимир Попов – съвсем скоро представя новата си стихосбирка: „Отсъствие“ (2015). Автор в руслото на изповедно-лиричното от типа на други поети като Иван Цанев, Марин Георгиев, Иван Методиев, Владимир Попов сякаш книга след книга обогатява крехката си самота, прави я все по-дълбока и все по-наситена с духовността на отминали неща, хора, страсти. Животът изтънява така, както изтънява тялото, душата постепенно се прощава с всички тежести на материята и макар и още в тялото, смирено се готви да се превърне в спомен. „Сбирката „Отсъствие“ емоционално и тематично е обединена около фигурата на любимата, чието физическо отсъствие е превърнато в обсебващо духовно присъствие. Лирическият субект е толкова отгаден на собственото си чувство, че създава любимата и отвъд живота. Нито напрасното „очакване“, нито „болката“, нито „загубата“ са маркери на смъртта и липсата. Обратното, метафоризирани до състояние, те настояват за вечност, от отминалия живот те правят безкрайност, от любовта – легенда. Мъжът и жената са толкова индивидуално-отгадени във връзката си, че е избегната каквато и да е обобщителност или типизация. Мъжът и жената, разделени между земята и небето, са просто изпята като въздишка песен на любовта: „помислих си тогаба че едва ли/ биха намерили обител по-благословена/ от тази пейка на която/ животът идва без да си отива.“

се е получило нещо особено. Любимата е мъртва, тя е „тази която вече не диша“, „нищо друго/ само нейното тяло/ облечено в нейните грехи насила“, „дървен кръст в центъра на света“. Некрофилската метафорика не внушава нито страх, нито

мистика, изобщо тя е извън гамата на негативното. Превръща се в образ на несъстоялата се раздяла. На опита на смъртта да изтръгне любим човек и победата на човешката обич над това. Земното и небесното се държат здраво за ръце, толкова здраво, че субектът не различава границата между световите. Любимата е толкова жива, колкото той е мъртъв: „само ти сомнабулно се движиш/ и смущаваш живота на мъртвата“ („както преди“). Това не е прехождане от живота в смъртта и обратно. Това е единен свят, сведен до личната болка, до индивидуалното учудване, че някой е направил опит да влезе неканен в пространството ти. Нарочно не употребявам тук нито Живот, нито Смърт – образи, които според мен значат различно в поезията на Владимир Попов. Малкият терен на лирическият субект е напълно достатъчен, за да афишира индивидуалното като възможност за свят. Всъщност логична тенденция за 21. век, чиито трендове са огромни само в геополитически план, но в частните визии, втъкани в изкуството, човекът даже не е малък. Той е лична черупка, бързо решение за себе си, собствена битка със събитията.

Понятия като дом, Родина, кауза са изоставени ценности за постмодерния човек, изправен до стената да отговаря за мегаломански алчности и безумни исторически проекти. Затова човекът търси своята ниша, сам измисля пътя си, сам се моли за него:

*там друг дом
в друго време има
ще го познаем щом реши
съдбата непредотвратима
и трепетните ни души
намерят своята родина*

(„молитва“)

По номенклатура част от поетите от 70-те години на 20. век се развиват в далчевския канон, според който интериоризират света и през емпирията нахлуват в полето на метафизичното. Владимир Попов принадлежи точно към това крило, според което емпиричното е подстъп към екзистенциалните категории. Новата стихосбирка на поета продължава, или по-скоро неумоверно задълбочава тази тенденция, изграждайки чрез реалното свят на духа. Лирическият субект е самият той, произлязъл от самотата си. Отхвърлил собствената си плът, той следва любимата в полето на метафизическата липса, предадена и внушена обаче като пълнота на връзката между мъжа и жената. В стихотворения като „старче“ и „митология“ болката и хаосът магически са преобразени до смисъл и вяра, до „родина“, тълкувана точно в духа на символистите – метафизическата родина на всеки един. Продължител на символистично-далчевската линия, Попов индивидуализира до предел екзистенцията, прави я говор на личния глас. Оттам и тази лирика не може да се типизира, да се възпроизвежда, да участва в общите усилия на трендове, школи или

почерци. Откъдето и крехката ѝ самота. В стихотворенията „крепост“, „сняг“ и „по книгите“ Владимир Попов видимо (тематично и екзистенциално) кореспондира с Атанас Далчев. В перифразата на Попов поетът е продължение на пронизателното пророчество, но обогатено с идеята за защита на таланта. Самотният избор е винаги крехък, толкова индивидуален, че тълпата може да го смачка. В постмодерния 21. век това е странна позиция на романтичната самотност. Но съществува, сякаш за да докаже, че изкуството не е плод на амбиция, а на предопределеност, че то никога не може да бъде занаят, а е неповторимост. Затова и процесът на раждането му трябва да бъде опазен чрез воля и разбиране:

*дори Касандра да вещае
бедствия
и отчаяние
бъди последният защитник
на крепостта талант*

*ако погине
погини и ти*

*не от хвалебствия
а от мълчание*

(„крепост“)

Стихосбирката „Отсъствие“ от Владимир Попов е взел на трасираните поетични традиции и тяхното отпращане напред като основен тренд на метафизическите размисления, на самотата в поезията ни. На интериоризираната екзистенция, превърната в духовно смирение и любов.

АНТОАНЕТА АЛИПИЕВА

Владимир Попов, „Отсъствие“, С., 2015.

За първата у нас антология на шведската поезия

Можем да си честитим първата, преведена на български, антология на шведската поезия, чийто съставител и един от преводачите е Свежа Дачева. От днес нашата литература разполага с още по-разнообразен поетически резерв, обогатен е фигуративният арсенал на езика ни, разкрити са нови валенции на размножаващия се смисъл, изпробвани са универсализиращите възможности на „преоблеченото“ слово. И не на последно място – споделен е опит, извлечен от сърцевината на езика, от онова проклето място, където думите оголени „до възлен“, отново добиват плът и се учат да ходят в чуждоезиковите селения. И ако горното може да се каже за всяка преводна книга, то нека се обърнем към спецификата на поетическата антология, подготвена от Свежа Дачева. Донякъде е учудващо, че днес в България подобни мащабни проекти минават под знака на енциклопедическия апломб – засилени са свръхличните енергии, очертани са професионалните и институционалните терени, предвидени за мелiorация, подготвени са класифициращите инструменти за отглеждането на нови сортове и т.н. От тази гледна точка антологията на Свежа Дачева може да се окаже уязвима. В нея, без да се афишира, е възградена субективността и бозатството на индивидуалния опит на двуезичната поетическа личност на съставителката. Бележки под линия няма, предговорът не е културноисторически или теоретико-литературен, а ни предлага кратка биография на самата книга, бележките за авторите са лаконични. Казано с други думи – класификаторският патос е сведен до минимум. За сметка на това на по-малко от 200 страници срещаме повече от 70 поети от началото на 20. до началото на 21. век, представени с по няколко стихотворения. Отделните стихове в книгата се вслушват едни други, създава се усещането за единен полифоничен поетически текст, изграден от теми, вариации, хармонии, контрапункти.

И може би най-голямото достойнство на книгата на Свежа Дачева е, че мълчанието в текстовете също е споделимо. Нека не забравяме предупреждението на Ортега-и-Гасет, че всяка национална литература мълчи по своему. Да добавим и това, че шведската култура повдига мълчанието на втора степен, поне според твърдението на Свежа Дачева, която на едно от представянията на антологията намери нейния изразителен антипод в персийската литература. Но ако по-добре убеждават примерите, то нека да приложим един от най-красноречивите:

Онемяла – сякаш птиците са яли лепило – беше гората.

Една лисица, един бял заек, две сърни като от керамика,

в естествена големина.

Горската невестулка е единствената статуя

в тази замръзнала форма.

Тя ми говореше с очи

и ми каза:

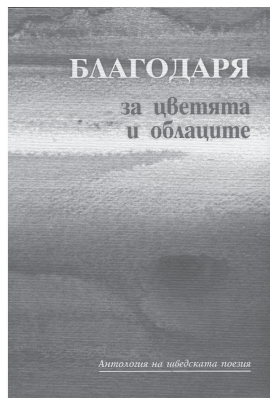
Защо не ме гониш?

(*Невестулката*, Вернер Аспенстрьом)

Може би не за всеки читател напереният парадокс, изразен в гонитбата между статуи, ще постави в скоби вдървеното клише на говорещите очи, но пък и за най-широка аудитория лепилото в гласовете на горските птици „изговаря“ най-непреводимата дума в това стихотворение.

Ако трябва години да опознаеш чуждия език, неговите основания, тревоги, епифани, мойри и ейлейши, то синтагматичните и парадигматичните колебания на премълчаното могат да погълнат цял един добросъвестен живот. При условие, че „сам в душата си не носи“ (Кавафис) тези *праезикови* смислови бездни и далечини, преводачът би се оказал в положението на безхлебния цар Мигас, превръщай в звънк барак всичко, до което се докосне.

През годините многократно съм се срещала с поезията на Свежа Дачева, познавам и нейните ранни стихове от 70-те години, кошто се родяват с тези на т.

нар. тихи лирици. Творчеството на поетесата Мира Душкова, която е преводачка на част от шведските стихове, е добре известно на българските читатели – то страни от метафоричното обилие, а с годините става

все по-минималистично и кавалетно. Затова, когато прочета стихове като „Невестулката“ на Вернер Аспенстрьом, неозаглавените фрагменти на Вагнар Едвардсон, „Важно е да избягваме“ на Карл Венберг или „Една кървава роза“ на Улоф Лагеркранц, аз се чувствам в хармония с „херменевтичната идентичност“ (Гадамер) на тези езикови светове, без да търся друга обезпеченост на конструирания смисъл. Или, казано с думите на Карл Венберг, „Думите се задържат дълго на езика/ като тръпчивия вкус на мента и пчелен мед“ („Вещите около нея“). Ето още малко от противоречивия поет, преводач и критик Венберг, който превежда „нацистски поети“ и пише „хвалебствия за Съветския съюз“, роден през избледняващата 1910 г. в далечното селище Блединге.

Нека да протлеем деня, да се окичим с нашата леност, като със сребърна игла. Какво ни интересува логкарят, който се носи далеч

в полувятър или е всмукан на прилива от вълните. Слава на сърцето, което си пречи само. И слава на ръждивото горско мишиле, което споделя

съня ни в дълбоката гора. Какво да очаква

още

окоито ни: бяла мъгла в здрача, сиво-червената къдрица дим, която се изви

под пламтящата луна.

(*Нека*, Карл Венберг)

Дадох преимущество на стиховете на Венберг, първо, защото ги харесвам, но и по друга, не така безхитроствна, причина. Искам да проблематизирам това, че едва ли, ако съставителката беше избрала стихове, посветени на Сталин (вероятността Венберг да има такива не е никак малка), бих се влюбила в неговата поезия. Несъмнено, ако антологията имаше проблемно-тематична подредба, щях да съм информирана за контекста, който прави възможно съжителството в един почерк на екзистенциални и религиозни, заедно с идеологическо-конюнктурни мотиви. Вместо това, читателите стават свидетели на един красив сговор, между „сиво-черната къдрица дим“ в дълбоката гора на лауреата на множество награди Винер, „Ще ти сваря любовно питие от забравки“ на изоставащата в дом за сираци Мария Вине и „Усещам калуна да ухае край косите ми“ – стих от Улоф Лагеркранц, син на банков директор и на истинска графиня... Несъмнено новата шведска литература може да бъде представена и чрез други поети, чрез различни стихове и структуриране на съдържанието, с много повече класификаторска претенциозност, но трудно ще намерим пробоини в книгата на Свежа Дачева – тя е толкова близко или далече от „оригинала“, колкото и всяка друга добросъвестна антология би била. Най-малкото затова, че няма кой да раздава сертификати в тази сфера и да обезпечи веднъж и завинаги нашите херменевтични удобства. Без да акцентирам върху пламения опит на Вера Ганчева да компрометира преводачите на шведската антология в пространен протест, публикуван във в-к „Култура“, искам да споделя, че единственото, с което ме изненада, беше обширността му. Вместо да продължавам с разсъжденията в тази посока, ще се спра на няколко изречения от предговора на Свежа Дачева: „Стиховете са подбрани само според два критерия: да са почувствани като

откритие и/или да носят духа на Швеция. Последното много от моите шведски приятели биха посрещнали с иронична полуусмивка. [...] Този дух може да се улови само от човек, който не е роден в Швеция. Степената на известност на авторите не ме е интересувала [...] А стиловете се редуват и преливат и се връщат обратно също като летните вълни на Северно море“.

Казаното от Дачева напомня Бахтиновата идея за „извънположеността“ като фундамент на разбирането. Към това ще прибавя и усещането, че намерената в книгата шведска идентичност или „сърцевината на тази по детски чиста радостна молитва“, изказано с думите на съставителката, има същите корени, като онези, кошто Гадамер свързва с процеса на конструиране на смисъла в произведението. И ако за проф. Ганчева образът на *огнената птица* (в превод на Св. Дачева) не звучи така автентично като предаваната от професорката *Жар птица*, то вероятно е свързано с някаква нейна необяснима на пръв поглед тяга към Изтока, която също би трябвало да има

своите интимни (и точно поради това?) достатъчно легитимни основания. А може да се каже и чрез стихотворението на родения в имението Олмах през далечния юли на 1859 г. Вернер фон Хейденстам, с което се отваря антологията:

Една вибрация в далечен космос, един спомен

за двора, който просветваше между високи дървета.

Как се казвах? Кой бях аз? Защо плаках? Забравил съм всичко и като песен на буря всичко отшумява между стволите, които се търкалят.

(*След хиляди години*).

МАЯ АНГЕЛОВА

„Благодаря за цветята и облаците. Антология на шведската поезия“. Съст. Свежа Дачева. Превод Свежа Дачева, Северина Филипова, Мира Душкова, изд. „Авангард Принт“, Русе, 2014.

БЛЕЖЕКА НА РЕДАКТОРА

Към друга рецензия

Рецензията на Мая Ангелова за „Благодаря за цветята и облаците“ беше предложена за печат в „Литературен вестник“ малко след като в седмичника „Култура“, ползващата се с репутация на познавач на шведската литература, Вера Ганчева публикува друга рецензия за същата антология. Според старото клише рецензията на проф. Ганчева може да бъде определена като *отрицателна*, дори *крайно отрицателна*.

Понеже не се смятам за експерт по скандинавски литератури, няма как да коментирам в детайли възраженията на В. Ганчева. Но ме поразиха две неща. Първо. Проф. Ганчева се самоопровергава, когато сама признава, че шведите отказват да официализират литературното си наследство в „някакъв действащ канон“, а после упреква съставителката Свежа Дачева, че не се е справяла със свободата на собствения си избор. И чуваме смайващия с непрофесионализма си възглас, че „едва ли е било нужно“ съставителката да изчита „десетки антологии“, за да направи своя подбор, а по-удачно би било да следва „лицните в някои от емблемните сборници на шведската поезия“. Що за съвет! Значи все пак В. Ганчева твърди, че действа някаква норма ли, канон ли на „емблемни сборници“, кошто всеки съставител трябва да следва!? Струва ми се, че съвсем коректно Свежа Дачева е посочила в предговора си своя замисъл – да състави антология чрез един подчертано *личен избор* – който, оказва се и според Вера Ганчева, преобладава в самата шведска антологийна традиция. Второ. В текста си проф. Ганчева демонстрира доста лош вкус към българския поетически език. Впрочем, ако не беше цитирала и съпоставяла преводите от антологията „Благодаря за цветята и облаците“ с предишни преводи на същите стихотворения, това можеше да остане незабелязано. Например, стиховете от антологията, в които е предпочетен изразът „огнена птица“, вместо „жар-птица“, звучат по-силно, по-естествено, без поетизми. (Между другото, наистина ли в оригинала е „жар-птица“? Защото по смисъл не изглежда да е точно така.) Или пък при съпоставката на цитата от стихотворението „Есенните дни“ на Едит Сьодергран в превод на Блага Димитрова и Антоанета Приматарова-Милчева с цитат от превод на Свежа Дачева, честно трябва да се каже, че по-добрият вариант е на Дачева, а не на реномираната двойка преводачки. Преводът на Дачева е изчистен, по-близък

до естествения говор, с една рафинирана простота в строежа на текста, докато при Димитрова и Приматарова личат следи от гразнещи инверсии, от нарочно версификаторство.

Как тогава да вярваме на преценките в рецензията на Вера Ганчева! Излиза, че тя не може да оцени ключово качество в един превод, предначен за българския читател – неговата езикова адекватност, превръщането му в част от живата българска поезия. Защото какво да си мисли човек, кошто прочете рецензия, в която не е отбелязано нищо добро (*нищо!*) за книга, чийто страници пазят множество прекрасни шведски стихове, преведени на виртуозен български поетически език? Как изобщо е възможно да ги нарича „комплект от подстрочници“! Наистина ли *нищо добро* не е видяла възискателната рецензентка? Толкова ли е сляпа за добрата поезия? Да не би да има друга причина?

Не ми се иска да мисля, че текстът на В. Ганчева е продукт на банална ревност към навлизането на „чужди лица“ в зона за културен трансфер, която рецензентката смята за своя „запазена територия“. Нали не е така, професор Ганчева?

И последно. Неприемливо е един познавач на шведската поезия, дългогодишен директор на държавното издателство за преводна литература „Народна култура“, виден пътуващ агент за контакти между Изтока и Запада, незаобиколима фигура в културната политика на НРБ, професор по скандинавски литератури в Софийския университет и т.н. до днес да не е успял да възлети ерудицията си на преводач и изследовател или поне на издател в отделен том с шведска поезия и да го предложи на българския читател. Но вместо това бдително да атакува други успешни опити за такава антология. Некрасиво е.

ПЛАМЕН ДОЙНОВ

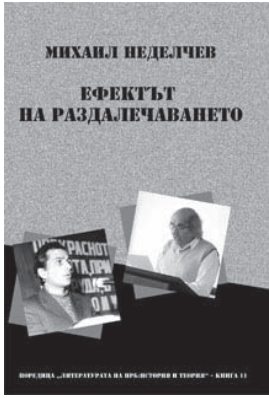

„Проектът е съфинансиран от Столична програма „Култура“ на Столична община за 2015 г.“

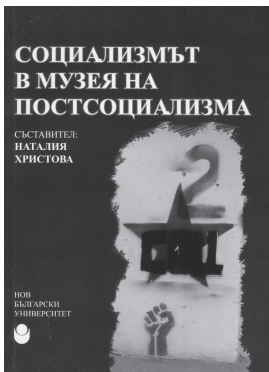

Спомените на Стилиян Чилинзирев

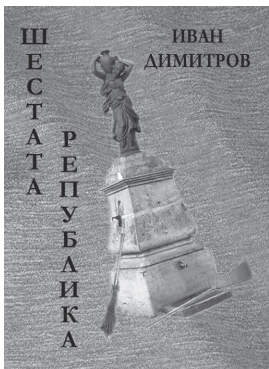
Михаил Неделчев, „Ефектът на раздалечаването. Студии върху литературата на Народна република България“, изд. „Кралца Маб“, Департамент „Нова българистика“ на НБУ, С., 2015, 396 с., 15 лв.

Своеобразна литературноисторическа антология на Михаил Неделчев, побрала най-добрите му текстове за литературата от периода на НРБ, създавани от 2005 година насетне. Повечето студии и статии са збучали преди това като доклади на конференции, организирани в рамките на научноизследователската програма „Литературата на НРБ (1946–1990)“ и на проекта „Годишните на литературата“, реализирани от департамент „Нова българистика“ на НБУ. Появявали са се в сборниците след тези форуми. Така композирани, обаче, те съставят друго единство, основано на последователността в използването на подхода на литературноисторическата реконструкция и в принципа за представяне на персоналия авторски контекст на Михаил Неделчев и по-конкретно – при открояването на най-важните акценти и приноси в неговите изследвания върху литературата от периода на НРБ.

„Социализмът в музея на постсоциализма“. Съст. Наталия Христова, изд. Нов български университет, С., 2015, 288 с., 20 лв.

на социализма в постсоциализма“ (2014) това е вторият том, който събира материалите от семинара на Наталия Христова в НБУ, посветен на „топлата връзка“ между епохите до и след 1989 г. Какво правим със социализма след неговия край? Как го мислим и изследваме? Как го музефицираме най-сетне? Или по-скоро – как не го музефицираме? Върху тези въпроси редят тези и хипотези Ирина Генова, Гергана Дончева, Илиана Марчева, Милена Беновска, Светла Димитрова, Росица Генчева, Никола Михов, Светла Казаларска, Чавдар Попов и др. Всички те анализират очертават основанията на една значителна празнота – липсващият музей на социализма днес у нас.

Иван Димитров, „Шестата република“, изд. Разградско дружество

Към Сдружение на български писатели, Дружество на дейците на културата – Разград, 2015, 132 с.

Малък, стегнат, носталгично-ироничен роман. Изцяло поместен в Разград, с отдадени на страстите и шлюзите си персонажи, следващи своите жадни за щастливо събъване лични истории. Това е художественото пресътворяване на живота в един днешен град. Ако децата историци пожелаят

да разберат какви хора са обитавали Разград в началото на 21 век, трябва да прочетат този роман.

Стилиян Чилинзирев, днес напълно забравен автор, е писател с качество и принос в родната ни литература – и като сантиментален лирик („Блянове и тъгу“, 1901, „Песен за селяка“, 1914), и като детски писател („Букетче“, 1901), а и с доста успешните си опити в романа – „Хляб наш насущний“ (1926), „Шинел без пагози“ (1928), „Първа жертва“ (1935), „И не введе нас во изкушение“ (1942).

Мемоарите му са искрено и непосредствено написани основно в края на 40-те години на XX в. (1947–1949) и около 1950–1954 г. Веднъж са излизали през 1955 г. със същото заглавие, но според съставителката Румяна Пенчева тази хроника на българската културна история не е издадена в годините на соца в автентичния си вид, цензурирана е. Чилинзирев е жертва на режима и затова се налага сега спомените му очерци да се публикуват в тяхната оригинална версия. По този именно пункт – за редакторските намеси по работата с ръкописа му през 1954 г., когато предстои отпечатването му с дружните усилия на редакторите от изд. „Български писател“ – Емил Стефанов, Светослав Минков и Владимир Василев, – аз съм на противоположното мнение на Пенчева. С някоя редки изключения (заличаването на името на просветния министър Борис Йоцов – убит от Народния съд, в спомена за Кирил Христов или премахването на датата на смъртта на Йовков) редакторските усилия и съкращения целят стягане на изложението, гладкост на фразата и изкази и подобряване стила на Чилинзирев. А той, знае се, че е грапа, разлят, на моменти досадно обстоятелствен и подробен, което пречи на възприемането на творбите му.

Има, разбира се, и странни престаравания – как ще се посочи, че Борис Вазов, брат на народния поет и депутат народняк, ще иницира начинанието да се отнеме пенсията на брат му, само и само да не се удостои с такава чест Пенчо Славейков. Но това са жалки гримаси на времето, недостойни постъпки, които от неизвестни скрупули досега бяха крипти от широката ни общественост.

Чилинзирев пише спомените си като опит за свое официално реабилитиране и ново присъствие в българската литература след преврата на Девети септември 1944 г. Утвърден автор и с позиции в обществено-политическия ни живот, той благоразумно изчаква близо десетилетие, за да се успокои обстановката. Първо със спомените си за Вазов – „Иван Вазов отблизо и далеч“ (1953), а след това и с „Моите съвременници“ той настоятелно търси присъствие в актуалния ни културен живот. Естествено, новата власт го маргинализира. Отнема му воли и шмоти. Той е притеснен, пише писма до всекия Вълко Червенков, търси контакт с Тодор Павлов, моли за справедливост, иска да издава нови трудове...

Донякъде му пробървява. Директорът на Института за литература Людмил Стоянов е заинтригуван от мемоарите му и най-вече от приложените към тях автентични свидетелства и документи, които милостиво са хонорирани по специална тарифа. Книгата излиза в тираж 5000 екземпляра.

60 години по-късно тя е преиздадена с презумпцията, че е жертва на цензурата. А истината е по-различна. Споменах за съкратените пасажи, без които стилът на Чилинзирев видимо се е подобрил, но не мога да не посоча, че самият творец хитро се е застраховал да открие мемоарния си цикъл с очерк за Димитър Благоев – Дядото. Тогава това е модно, отключва врати, дава индулгенции. Проблемът е, че прочутият лидер и редактор на меродавното списание „Ново време“ е представен като небрежен редактор на Чилинзиревите поетични опити, преобразувайки през май 1901 г. четири негови стихотворения в едно (!), като защитата на Дядото за допуснатия гаф е направо желязна: „Не бива да се смята, че в списанието може да се допуснат подобни коректорски грешки“. Стилиян Чилинзирев споменава и Янко Сакъзов, но предвидливо пише отделен малък текст за него, включен във втория том, където е налице и фрагмент за Георги Бакалов, публикуван в автентичния му вид от 1939 г., представяйки го като горещ патриот и интернационалист. Чилинзирев е максимално искрен и пределно

дискретен при разкриване образите на своите прочути съвременници, но истината е, че поне в отпечатаните томовете от изд. „Кубеа“, които би трябвало максимално да съответстват на оригинала, не откривам кои текстове гравитират около личността на Вазов и кои към Пенчо Славейков, каквато е била първоначалната амбиция.

Освен това поместените мемоарни фрагменти са не само нееднородни стилистично, но и неравностойни като качество и значимост. Някои са толкова кратки, че чак се чудим за какво са включени – за Дебелянов, Смирненски и Подвързачов, други са излишно многословни – за Стефан Минчев, Петко Тодоров и Иван Кирилов, а има и такива, които носят в себе си мащаба и амбицията да са минимографи или обстоятелствени биографии, заплачени обаче от откъси от студии и официални документи, които на всичкото отгоре са и коментирани, вследствие на което точно най-амбициозният очерк за учителя Иван Д. Шишманов, прати Чилинзирев на специализация в Берлин и Лайпциг, отнася най-много укори за ненужния си обем и за не съвсем сполучливия начин за проникване до шпимна същност на учения, преподавателя и управника.

Като че ли за по-нефизиономични автори, не от мащаба на Пенчо Славейков и Кирил Христов – като Ракутин, Подвързачов, Цанко Церковски, Владимир Атанасов – Пено, Никуфор поп Филипов – Чилинзирев е намерил точната мяра и е дал верни и проникновени техни портрети, вкарвайки и необходимата струя шпимности, непосредствена искреност и шпетет. С много топлота са пресъздадени образите на композиторите Добри Христов и маестро Георги Атанасов, на художника Петър Морозов и на бащата на детския ни периодичен печат и на сп. „Звездица“ Никола Беловежков, пръв подал ръка на Чилинзирев и стимулирал креативния му усет за детска лирика...

Безспорно най-големи емоции предизвиква спомена за Елин Пелин. В него авторът се опитва да бъде точен и коректен, но трудно превъзможва субективизма си. Целта му е ясна – да разкрие Елин Пелин като талантлив писател, но и като безскрупулен интелектуалец и печалбар, стремящ се да осребри при всеки режим своето привилегировано положение в родната ни литература.

Четох тези страници с огромно любопитство, но признавам, че и аз се изненадах от способността на класика да извлече десетилетия наред изгода и при монархическите еднолични режими, и при комунистическите диктатури, без да полага някакви сериозни усилия в полза на обществото.

Ще взема най-високите хонорари в държавата, но ще иска да му се плаща за преиздания в читанките, ще сложи името си на учебник по Закон божи, ще настоява за четвъртвековен юбилей, направен му с помпозен блясък от земеделския министър Стоян Омарчевски на 6 май 1922 г., а след 7 години ще чака помощ за „тежкото си финансово състояние“ от сговористкия наследник на Омарчевски Никола Найденов в размер на 150 000 лева, нахално ще отказва да плаща шпимката на къщата си, построена на предоставено му общинско място, докато не принуди издател си Христо Хаджиев – маститият собственик на „Хемус“, да плати от хонорарите му вместо него сумата от 200 000 лева, а за да се очики със званието академик през 1940 г. ще рачата на тридесетгодишната си дружба с цар Борис Трети, смачквайки кандидатурата на Кирил Христов, който някога първи пише положителна рецензия за том I на неговите „Разкази“...

Ще трепери за живота си в суровата есен на 1944 г., но пак ще намери изход от ситуацията, пишейки прословутото си писмо от 22 декември 1944 г., в което предлага на подпредседателя на БАН да се избера за членове на Академията Тодор Павлов – тогава регент, Николай Лилюев и Николай Райнов, като се направи ЧИСТКА в института, след което вече може да се приобщи към литературната дружина „Република“ с приятеля си проф. Александър Балабанов, избършвайки плавен преход от фаворит на монарха до любимец на „вожда и учителя“ Георги Димитров и накрая ще поучава младите надежди на литературата на 3 май 1949 г. ...

Мемоаристът бичува нравствената деградация на Елин Пелин, гротесковите конвулсии на укоримото му поведение. Каква показателна промяна и какво смуцаващо съответствие – едно към едно – с класика ни по времето на соца академик Емилиан Станев!

Четейки „Моите съвременници“, непрекъснато реконструирах в съзнанието си и образа на техния създател – скромен, но и настоятелен, амбициозен, осъзнаващ, че е във втората фаланга на духовните ни първенци, но отчаяно стремящ се към върховете на литературния ни и културен живот.

Чилинзирев също доживява да стигне върха – при това в драматични години (1941–1944), когато е единствено шеф на СБП и на Върховния читалищен съюз, без да пострада съществено от комунистическите репресии след преврата на Девети. Свален е от постовите си, но не губи главата си. Преди това е поддиректор и директор на Народната библиотека и на Народния етнографски музей (1913–1923). Но неговият възход по обществената стълбица започва със съдействието на прочутия му съгражданин от Шумен и лидер на Прогресивно-либералната партия д-р Стоян Данев. Именно Данев, използвайки позицията си на премиер, му помага в момента, когато е решил да прекъсне образованието си поради липса на средства, за да го направи писар в Народното събрание през 1902 г., а девет години по-късно вече го вкарва в „свещената сграда“ и като депутат. За този си период като отговорен и властен фактор – до края на Междусъюзническата война, дошъл с подписването на жестоката Букурещкия мирен договор от 28 юли 1913 г., Чилинзирев пише скъпернически малко, знаейки, че е отговорен за Първата национална катастрофа – като правителствен депутат. А той погръща и на самия Стамболийски да стане народен представител, организационен секретар на управляващата партия, която е в коалиция с народняците и като главен редактор на официоза „България“. Скривайки се зад буриите на времето – през Балканската война е началник на тила в Елхово(!) – не иска да си спомни, че е бил глашатая на българския национализъм, че е държал след Лондонския мир от 17 май 1913 г. България да получи полагащото ѝ се, а Сърбия да се накаже, ако се отрече от постигнатите договорености. Именно такъв ни го представя старият либерален деец, преквалифицирал се в писател в началото на 60-те години на миналия век Александър Беровски в епопеята си „Корона и кръв“: „Още помня колоритния образ на Стилиян Чилинзирев на заклет чревоугодник със запрятнати ръкави как яде сочния гювеч пред столчицното казино и се заканва на съюзниците ни...“

От тази гледна точка е логично комунистическите шефове да му засвидетелстват уважение през 50-те години на миналия век – на него, русофила и библията важна културна номенклатура. Той е в Списъка на забранените книги заради опусите си „Сърбите и ние“ (1930), „Поморавия по сръбски свидетелства“ (1917; 1942) и „През Македония“ (1942), но му издават две книги със спомени и дори избрано – „В стария бащин дом“ (1959). Не успява да публикува следващия си мемоарен том – „Между малки и големи“. През 1953–1959 г., след известно подпомагане, е реабилитиран. На 19 октомври 1956 г. получава орден „Кирил и Методий“, първа степен, даден му отново пет години по-късно за 80-годишния му юбилей, а сега, след още шест десетилетия, отново е изтупан от нафталина и представен като крупен литератор и ценен свидетел на изграждането на новата българска литература. Това предполага съвременно и обективно запознаване и осмисляне на мемоарните му свидетелства, като ясно се посочи както ценното, така и незначителното в тях. Без авторът им със задна дата да се представя за страдалец или първенец в националния ни литературен канон. От това нямат полза нито той, нито наследниците му, нито неговите изследователи.

БОРИСЛАВ ГЪРДЕВ

Стилиян Чилинзирев, „Моите съвременници“. Том 1 и 2. Съст. Румяна Пенчева, изд. „Кубеа“, С., 2015.

Ранните стихотворения на Иван Цанев

Появата на стихосбирка на големия поет Иван Цанев е истинско събитие за националната ни литература. Защото този поет е известен със своя перфекционизъм. Но не само неговата пословична самовискателност е причина за чистия му и нелек творчески път в литературата. От неговите ранни стихотворения и историите около тях ще открием и другата причина за трудната съдба на неговите стихове – това

на Иван Цанев „Хамлет“: „Банковски ми поиска „Хамлет“, като ми каза, че ще рискува всичко (освен работното си място), но „Хамлет“ ще излезе... След няколко вечери той ми каза, че някакъв мой „приятел или враг“... се промъкнал в стаята на Гюгински и свалил стихотворението ми от макета.“

Първите си впечатления от София Иван Цанев споделя в стихотворението „София, София, хей!“; където става дума за „нубийски негри“ и „кремиковски проститутки“,

за „алжирски вълци във мерцедеси“ и техните метреси. Това е светотатство за партийните активисти и цензори. Подобно стихотворение, разбира се, може да бъде споделяно само с най-верните приятели, по никои начин няма как да бъде публикувано.

Столичното настояще на Иван Цанев е определено от самия поет като „прекъснато студентство, безпарично, безквартирно и полулегално съществуване ден за ден...“. И късметът, че дебютната му стихосбирка „Седмица“ излиза няколко месеца преди Първата пролет. Повече от сигурно е, че първата му поетична книга едва ли би видяла бял свят след това събитие и промената се обстановка в България. Цикълът „Воиншки момчета“ съдържа стихотворения, свързани с преживяванията на поета в казармата. В тези поетични творби няма никакъв патриотарски патос, войнолюбие, агресия, героизми, воиншка наивност. Дълбоко човешки са преживяванията на лирически герой. Стиховете са изпълнени с тишина, дори воиншки закачки няма:

*На този хълм умората ни спря – останали без дъх и с поглед мътен, без глас дори и за едно „ура“.
Пред нас се вие лентата на пътя.*

Разбъркваше на мислите реда кръвта в туптящите ни слепоочия, но тази криволичеца следа най-вярната посока ще ни сочи.

*.....
След час ще тръгнем пак.
И ще мълчим по този път – обикновени, сиви.
Умората пред нашите очи пак кръгове червени ще развива.*

Ще крачим с вяра, ту ще пеем с яд, но крайната ни цел ще бъде всичко. а някои напрасно ще стоят в очакване на нещо героично.

(„Поход“)

Походът е „без песен“, изпълнен с мълчание. Усещаме екзистенциален размисъл у вгълбените войници, антивоенен упрек и хуманизъм. Тежата въпросите за безсмислието и античуждеността на войната:

*О, този път не ни покри със ордени,
но ни научи да мълчим....*

(„Без песен“)

„Бездънна тишина ехти в ушите ни“ – споделя поетът в „Полево учение“. Автоматите в „Под дъжда“ са „студени късове желязо кухо“. Сиво и скучно е във „Воиншки момчета“. Войниците мълчат и пред снимките. Въпроси, въпроси, въпроси...

И от цикъла „Земно стихотворчество“ за пореден път се убеждаваме, че Иван Цанев е високо интелигентен, дълбоко чувствителен и фин поет. Независимо дали в стихотворенията става дума за носталгията в казармата по родния край, замачването и забръщането, майката, бащата, всичко е изразено високо поетично, вълнуващо. Тук за първи път срещаме и основните символни средоточия в лириката му – утринните дъждове, пролетната вода, щурецът, пчелата, дървото. Откриваме началните варианти в „Дървото“, „Хамлет“, които по-късно ще се превърнат в класически стихотворения за националната ни литература „Дърво на хълма“ и

„Почти епитафия“. Вижте каква фина чувствителност излъчва „Разходка през юли“, което има посвещение „Към себе си“:

Поето пак е забръмчало и жътвен ден ще заехти като жадувано начало на някой ненаписан стих.

Безчет загъхани щурцета ще се надпяват тук весден. Последвай звънката им чета и я прослушай възхитен.

А стъпили ли в прахта кафява на топъл междуселски път, ще чуеш как се възвестява със син и влажен гръм дъждът.

Ще блесне мълния отново пред смаяните ти очи – и дълго търсеното слово внезапно в теб ще прозвучи. Стихотворението е тържество на природата, нейно опоектизиране и пресъздаване в стих, пресътворяването ѝ през поетичните сетива на автора. Вродено и невероятно е усещането и умението на Иван Цанев да изразява природата, вписвайки се в нея, без да забравя за болката. Тази своя габра той съхранява непокътната във времето и я развива. Преобладаващата тишина и единение с природата в неговата лирика са съчетани с ясна и дълбока тъга.

В „Хубав сън“ от цикъла „Поетични кръстовища“ по оригинален начин е разработена темата Моцарт и Салиери. От „Епизод“ се убеждаваме, че ресторантската шумотевица, оркестърът и тансингът не са амплоса за поета, защото го отклоняват и му пречат да пише лириката си. Става дума за усещането на истинския творец, за отдадеността му пред Словото. От „Ранни стихотворения“ на Иван Цанев се убеждаваме, че този поет не претърпява съществена, още по-малко радикална промяна в по-късното си творчество. Нито в съдържателно-тематичен, нито във формален аспект. Още от ученическите си години той има свой път в лириката, изгражда свой творчески профил, който продължава неотклонно да следва и до момента. Само го доразвива и дообогатява, усъвършенства го в поетически смисъл. Неговото творческо и гражданско поведение е безупречно, не го интересуват поръките и устоява на натиска на цензурата. Не си позволява и минимални творчески компромиси. Неговото поетическо кредо е да следва големите си предходници в поезията.

Иван Цанев е от редките случаи в националната ни поезия, когато „избрано“ и „сбрано“ почти се припокриват, между тях съществува адекватност като поетическа стойност. Така че неговите „Ранни стихотворения“ могат да участват в подобни авторски сборници. Той няма каквито и да са сериозни основания да се притеснява, смущава или срамува от най-ранното си творчество. Това е така, защото никога не го е интересувала конюнктура в литературата. Той няма какво да крие или потулва. Защото известни поетически несъвършенства са съвсем извиними, естествени и разбираеми, когато става дума за ученическо-студентски стихотворения. Ще завърши с четиристишие от „Сихове на жестокостта“, които потвърждават казаното по-горе:

*Искам стиховете,
от мен написани,
да имат точност на бумеранг,
да не спират или стъписват
пред фамилия, чин и ранг.*

Тези стихове са писани от 21-годишния Иван Цанев. През целия си досегашен творчески път този голям български поет ни веднъж не изневери на това свое творческо верую.

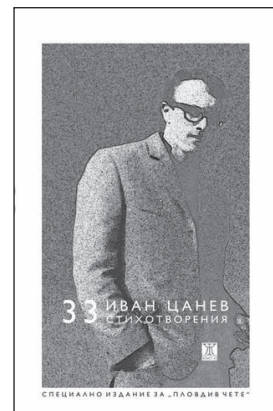
НИКОЛА ИВАНОВ

Иван Цанев, „Ранни стихотворения. 1960–1967“. Колекция „Неуздадените“ – Книга втора, изд. „Кралица Маб“, Департамент „Нова българистика“ на НБУ, С., 2014.

Георги Марков, „До моя съвременник. Есета“, изд. Фондация „Комунитас“, С., 2015, 258 с., 11 лв.

Повечето от есетата в този том, четени по радио „Дойче веле“ през 1971/1978 г., се публикуват за първи път. И това е напълно достатъчно основание читателите да имат тази книга. Най-изненадващото за неосведомените би изглеждало усърдието, с което Георги Марков в емиграция следи литературата и литературния живот на НРБ. Но не само това – проникателно анализира творби и езикови поведения, прави фини разлики между отделни пристъпия, между малки и големи лъжи, между истини и лъжи. При това, тук вече се усеща граничността на гледната точка – външната положеност на автора спрямо българския контекст, все по-честото съотнасяне на българското към чуждото. Този том представя и Литературната школа на Георги Марков – уроци по писане, но и по неписане, по устояване. Разбира се, най-големият урок е същият, познат ни още от „Започните репортажи“ – урокът по извършване на избор. Изборът, който правят почеркът, пишещият човек, човекът – всеки ден, с всяка дума, вчера и днес, и утре.

Иван Цанев, „33 стихотворения“, изд. „Жанет 45“, Пловдив, 2015, 48 с., 6 лв.

Тази книга възниква внезапно – навръх

дните на уdstояване на Иван Цанев с Орфеевия венец по време на празниците „Пловдив чете“. И вече се издига като ковчеже, побрало ядрото на Иван-Цаневия лирически канон. Изляти по няколко пъти, т.е. ренаписани, доизвайвани, паметни 33 стихотворения, постигнаха собствените си осанки на шедеври. Като в никоя друга от останалите книги на Иван Цанев, в тази е важна идеята на за стихотворение, за цялостно изграждане на микросвят, в който поетът живее, равен на самия себе си. Впрочем за него в горната книга от тази „Витрина“ Георги Марков пише: „Има нещо чисто и надеждно в лириката на Иван Цанев...“ Четирисет години по-късно чувството е същото – чистота и надежда.

Негю Негев, „Людмила Живкова. Александър Фол и другите. Николай Генчев с досие „Дърворко““, ИК „Труд“, С., 2015, 160 с., 7, 99 лв.

Въпреки адмиративните встъпителни думи на акад. Васил Гюзелев и проф. Андрей Пантев, книгата трудно следва „принципите на професионална историк“ и критериите за „обективност и безпристрастност“. Ако изключим няколко дела от архива на т.нар. Комисия по досетата, почти всички останали извори, върху които Негев крепи тезите си, са всъщност мемоари. От страниците се усеща лошо научно-популярно течение.

На 17 юли 2015 г. в рамките на традиционните *Яворови дни в Поморие* Литературноисторическата школа „Д-р Кръстев“ (НБУ) ще осъществи Национална кръгла маса на тема „Журналистът Яворов“ (едно продължение на подхванатия през януари т.г. в Чирпан разговор). Текстът на Михаил Негелчев се предлага като основа на предстоящата дискусия.

Журналистът Яворов

Михаил Негелчев

Нашето желание, нашата готовност – на малката ни колегиална общност, да поставим днес в центъра на вниманието ни отново точно темата *Яворов – журналиста*, се дължи на една продължително време трупана преценка в хода на дългогодишните ни професионални занимания с творчеството и с биографията на Пею Яворов. Ние сме убедени, че в сравнение с поезията и с биографическите сюжети на любовите и на трагедията от Яворовата година на траура Яворов-журналистът е почти напълно непознат на по-широката читателска публика. А трябва категорично да кажем, че дори да не беше писал своята поезия и да не беше създал своята драматургия, Яворов само с журналистическото си творчество, с публицистичните статии и с информационните си материали, както и естествено, с прибавените към тях две книги, родени от участието му в борбите за национално освобождение на българите от Македония и Одринско – биографията „Гоце Делчев“ и спомените „Хайдушки копнения“, той пак щеше да бъде един от най-значителните български автори от първото десетилетие на ХХ век. Но гениалната му поезия и трагическата му драматургия, съградената и върху автобиографизма на основното му творчество могла литературна личност, засланият журналистическият му проявление, не дават възможност те да се утвърдят като трайно знание в колективното съзнание на четящите българи. Оказва се някак невъзможно представите за една уникална личност да поберат толкова разнородни и толкова богати реализации в полето на литературата, журналистиката и политиката.

При това трайното отлагане в колективната ни памет на Яворовата многогодишна журналистическа работа осъзнаването на значимостта на разработваните от него доминиращи тук теми изисква от новите български поколения една предварителна работа по осмисляне на поместващия ги огромен исторически контекст, някак задължават и трупане на знания за основните исторически, политически и културни събития, интерпретирани в тях. А те в голямата си част са събития от една друга, някак дълго време укривана, премълчавана българска история – многопосочната, героическа трагедия на този последен етап от българската национална революция. Днешното българско гражданство все още не е осъзнало, че вторият неин велик национален поет – след Ботев – е имал в националноосвободителните борби на българите от Македония и Одринско (въвличащи по различен начин и с различен обхват в своите мегасюжети и всички българи) извънредно значимо място в неговите йерархии, изпълнявал е множество и многообразни функции, а не е бил просто една негова атрактивна и красива декорация. Яворовите журналистически послания могат да бъдат разбирани, получавани, само ако се познава поне отчасти тази специфична среда, която ги е породила.

Може би една от причините за недовре осъзнатата значимост на Яворовата журналистика, нека го кажем още по-категорично – за просто отказа да бъде прочетен истински целият този

корпус от текстове от триста-четирисотин страници, е и в неговата привидна езотеричност, в неговата смислова непроницаемост. Самото националноосвободително движение от първото десетилетие на ХХ век някак се мисли в общобългарски план като затворено в себе си, като вгледано в организационните си усложнения и дори неразбории. И това се случва, защото не се разбира добре, не се проследява същностно приемствеността му с куминацията на българската национална революция от предишния ѝ период – епохата на Левски и Ботев и на Априлското въстание. Някак не се разбира добре, че цялата **работа** на тези нови **работници на делото** се върши по образец, че тя е благородно *вторична*, че нейната логика е закодирана и в годините около 1870-1876-а. И още нещо: тази история съвсем не е регионална, местна, на останали извън пределите на днешна България българи; тя е история общобългарска, в първото десетилетие на миналия век нейната проблематика е динамизирала цялостния ни политически, обществен и културен живот; всеки активен български гражданин е бил дължен да има отношение.

И точно Яворов в своите журналистически текстове фокусира цялата тази проблематика, представя я в реалната ѝ сложност и истинска общобългарска значимост. При това той пише и като журналист на/от една твърде специфична, със своя мисия

преса – в специално създадените вестници на националноосвободителното движение, на неговите организации, на Вътрешната македонско-одринска революционна организация най-вече. Много бързо той усява да овладее нейната стилистика, ползва съвършено езика ѝ, нейния пропагандистки жаргон, превръща се в едно от първите ѝ пера. Между различните вестници на тази относително обособена българска преса често се водят граматични дискусии, направо словесни битки (които съответствуват, за съжаление, и на реалните сблъсъци на разнородните чети във „вътрешността“, т.е. в поробените все още български области) относно революционните тактики и стратегии и Яворов също така в кратък срок се налага като един от най-силните ѝ полемисти. Тази преса, естествено, има своите герои и Яворов е също един от значимите създатели на персоналистическите култове – на първо място и най-вече към новия апостол на свободата Гоце Делчев. Тази преса има и свои също така специфични интерпретации на актуалната тогава (а и в исторически план) външнополитическа и цивилизационна проблематика. Тук, в сравнение с такива дейци като Тома Карайовов и Гьорче Петров например, на

Стоян Михайловски с неговите брошури на френски език в качеството му на председател на Върховния македонско-одрински комитет в България, но и на Симеон Радев, списващ, включително и в чужбина, вестници, представящи каузите на движението, Яворов не е толкова силен. Но и неговите статии предимно с вътрешнополитическа проблематика (като това включва, разбира се, и ситуацията в турската империя) са стриктно съобразени с доминиращите в движението ориентации. Така Яворовата журналистика ни се представя не просто като една талантлива, но все пак правена парче по парче публицистика, при която всеки текст е писан сам за себе си, ей така просто за да се пълни вестникът, да се осигурява някаква прехрана. Темите при Яворов преминават от статия в статия, развиват се, сюжетите се слушат. Цялата тази журналистика въщност се оформя в единен публицистичен корпус. Т.е. това наистина е извънредно важна и ценена в техните среди *работа за делото* по освобождаването на българите от Македония и Одринско.

Ние, литературните историци, сме неимоверно щастливи, когато примерно установим авторството на двестри новооткрити странички на някой от големите ни класици. Е добре, а тук, в случая с публицистиката на Яворов имаме обмен, самостоен тематичен дял на творчеството на великия поет. И пренебрегването, забравянето, непрочитането на тази публицистика въщност сериозно накърнява целостта на писателския му образ и на облика му като общественик, политик, националреволюционер. Просто е глупаво и недостойно да се отнасяме със снизхождение към тази дейност като към проява на някакво романтическо увлечение на Яворов, каквато тенденция за подценяване и неразбиране е съществувала негласно през десетилетията. (Тук искам да отбележа, че съществен принос в усвояването на Яворовото журналистическо наследство на националноосвободителна тематика прави доц. Милкана Бошнакова с нейното монументално изследване „Яворов и Македония“, излезло през миналата година и също вписващо се в общите ни акции за изразяване на почит по повод на стогодишнината от смъртта на поета. Но такова научно, подробно-позитивистко изследване няма да научи днешните българи да четат тези текстове. Тук са нужни реализациите и на други образователни и популяризаторски стратегии. През последните две десетилетия извънредно много усилия са озорните по обем свои архивни и друг тип публикации и Цочо Билярски, и особено с книгата си от близо 1000 страници „Тайните на ВМРО. Легенди и сензационни разкрития от нейните водачи“, 2010 г.)

Моята задача сега тук не е толкова да представя пред вас Яворовата публицистична, журналистическа дейност подробно, с всичките му участия в различните вестници и с главните ѝ теми. Целта ми е по-скоро да обърна внимание емоционално и чисто самокритично за цялата общност на явороведите литературоведи върху негостимостта на нашата немара. Редно е в много по-голяма степен да

съсредоточаваме вниманието си и върху по-утилитарните публицистични текстове, а и върху цялостните книги на Яворов, представящи същностна и сакрална част от дейността му като националреволюционер. Не е редно да ги оставяме само като предмет за описание на историографите с професионален профил за общополитическа и общосоциална история и на архивистите. Нужно е и ние, литературните историци, да казваме по-често нашата гума, да нахътваме в тази проблемна зона. В това отношение аз очаквам с особено нетърпение публикуването на изследванията на проф. Цветан Ракъовски към бъдещото академическо издание на „Хайдушки копнения“ за проектирана поредица на Литературноисторическата школа „Д-р Кръстев“ на НБУ. Ние, като литературоведи, трябва да намерим спецификата на своите занимания и към тези текстове, а не да се правим на общосоциални историци. Т.е. необходимо е да кажем как се съотнася публицистичното слово на Яворов към неговото поетическо, биографическо и мемоарно слово. Трябва при персоналистическите ни интерпретации на Яворовия биографически мит много по-неразлъчно да включваме националноосвободителните му сюжети. Написах преди повече от тридесет и пет години един текст, озаглавен „За публицистиката на революционното движение и за Яворовото участие“. Ще цитирам няколко реда от тази моя работа, печатана навремето в сп. „Български журналист“: „Пею Яворов се включва като активен журналист и агитатор в публицистичната и агитационно-политическа дейност на Вътрешната организация в един период, когато тя вече е достигнала своята зрелост, изградила е идеологическите си принципи, стабилизирала е организационните си идеи. Същевременно, това е периодът, когато ВМОРО влиза в принципен конфликт с Върховния комитет на Михайловски-Цончев, когато настъпва разцепление в движението. Няколко статии показват, че този конфликт определя тематичната доминанта в Яворовата публицистика“ (цит. по книгата ми: Яворов. Литературна личност. Истории на книги и стихотворения. ИК „Дамян Яков“, 2005, с. 76-77). Не се отказвам от този свой ранен текст, но днес виждам, че той описва нещата в един общоидеологически план, именно най-вече с оглед на полемиката на „вътрешни“ и „върховисти“, на защитата на гениалните идеи на Гоце Делчев за съграждането в поробените части на Отечеството на революционна „държава в държавата“, както и за трагическата дискусия за въстанието, при която новият Апостол остава неразбран – така както навремето това се случва и със самия Левски. Днес виждам обаче, че трябва много по-дълбоко да вникнем в тъканта на Яворовата публицистика, да установим например как и колко тя е ориентирана към устното слово, доколко си съответствуват речите и агитациите на дейците и тези публицистични текстове. А разбира се, след това да мислим и кое е оригиналното – и като идеи, и като стилистика – в Яворовите статии и информации. Нужно е също така да видим доколко различен е Яворов в съответните

издания, доколко се е адаптирал (или не?) всеки път към тяхната специфика, трябва детайлно да проследим кой е Яворов във вестник „Дело“ (където той през 1901-1902 г. е главен редактор), както е в „Право“ (1901-1903), в „Свобода или смърт“, в „Автономия“ и т.н. Включително да се връщаме отново и отново към този толкова труден въпрос за установяване на авторство, на евентуално авторство, на възможно авторство (в книгата си Милкана Бошнакова е силно критична към мое някогашно – при работата над т. 4 на Събрани съчинения от 1979 г. - становище за разширително тълкуване на този въпрос, вж. с. 375 от книгата ѝ).

Искам сега, след тези думи на обща преценка за Яворовата журналистическа дейност, да сложа пет акцента, да представя съвсем накратко пет малки сюжета, с които искам и да подкрепя казаното по-горе.

И така, **първият акцент** не може и да бъде друг: това е **списването, редактирането, цялостното правене** през 1903 г. на хектографския вестник „Свобода или смърт. Бунтовен лист“. Благодарение на прекрасните страници в „Хайдушки копнения“ и на някои други запазени и разчетени документи имаме достатъчно информация как точно се е творил този уникален не само в българската история вестник в планините на Македония. Вестникът трябва да се чете като цялостно Яворово творческо дело – от първата му до последната буква, с удивителния текст „Великден“ в бр. 9 от 6 април, с минаващите от брой в брой очерци и стратегически анализи „Нашата борба“, с жестоките „Народни страдания“, с тъжния разказ за опростаяването на революционната мрежа в две каази от комитетата Михайловски-Цончев, с предизвикването на т.н. *афери* от тези „добри“ дейци, които не разбират нищо от логиката на строителството на Гоцевата „държавна държавата“, с трогателното използване на фрагменти от собствените Яворови стихотворения като агитационен материал, с тъжната героика на поредицата „Женски подвизи“ и пр., и пр. Но най-същественото е, че създаването на този вестник под личното наблюдение и вдъхновение на Гоце Делчев бележи и момента на окончателното сключване (в смисъла на Макс-Веберовата концепция за харизмата) на великата българска система от биографии *Левски и Ботев, Гоце и Яворов*. От този момент нататък тази съдбовна връзка е неразлична и този процес е истински завършен с издаването на биографията след няколко месеца, с написването на книгата „Хайдушки копнения“ в следващите години и на такива ярки митотворящи есеа като „Гоце Делчев“ за „Революционен лист“ на Васил Пасков и Димо Хаджидимов през 1904 г. и „Пет години от смъртта на Гоце Делчев“ за в. „Илинден“ през 1908 г.

Вторият ми акцент е от същата 1903 г. година, **списването на бюлетина на в. „Автономия“**. Тук информацията ни за конкретиката на работата на Яворов в това издание, специално направено, за да информира българската и международната общественост за хода на Илинденско-Преображенското въстание, а – след това – и за трагедиите от погромите и на участта на бежанците, почти липсва. При Яворов и при другите сътрудници се е стичала ежедневно огромна по обем информация през каналите на Организацията; те я обработват, синтезират, преразказват; трупат се сведения за опожарени цели български села в Македония, Беломорска и Одринска Тракия. Сумираните цифри за убити сънародници, за изнасилени жени и девойки, за малтретиранни по турските задани въстаници представят размерите на една наистина огромна българска трагедия. Бежанските потоци вече заливат Княжество България и нагледно опеределяват достоверността на цялата

тази информация. Ето точно тук се случва с Яворов окончателно това, за което Гео Милев каза (и което толкова пъти сме цитирали отново и отново), че той „бе призван да отпечата в поетическо слово тая горест на прагедите, да понесе като поет нейния тежък кръст“. И още: „Страданиято, което е постоянна тема в поезията на Яворов, не е негово лично; защото не може да има толкова голямо лично страдание. То е колективното всенародно страдание на миналото – тъмно наследство в душата на поета.“ Някак си не си даваме сметка какво наистина е ставало в душата на един толкова чувствителен човек като Яворов при уж механистичната му работа в нещо като информационна агенция в тези летни и есенни дни на 1903 г. Та Яворов като виден деец на ВМОРО се чувства отговорен за тази нова трагедия на българите от Македония и Тракия; в дните след убийството на близкия му приятел и водач Гоце Делчев той вече носи и неговия товар. Наистина непомерен двоен товар! Ето я пряката връзка между една сякаш техническа журналистическа дейност и великата му трагическа поезия от времето след 1905 година.

И третият акцент, вече като по-обща тематична характеристика: това е **участнето на Яворов в полемиката с Върховния комитет**. Без да навлизаме в основанията, логиката, по-конкретните причини за тази полемика, трябва да кажем, че тя представя същностни разлики в стратегиите на двата основни организирани участника в национално-освободителните борби от този период. Това е проблемът дали поробеното българско население от Македония и Одринско трябва да бъде подготвено за своята свобода чрез обхващането му от мрежата на Вътрешната организация, или тези населени предимно с българи територии трябва да бъдат присъединени към България без много-много да се интересуват от тази готовност. Яворов беше най-дълбинно осъзнал гениалността на идеите на Гоце Делчев и бе непреклонен в отстояването на неговата позиция – и в двете предшествували Илинденско-Преображенското въстание години. Цяла голяма поредица статии свидетелствуват за това: „Престъпниците мълчат“, „Легалната македоно-одринска организация в България“, „Революционното движение и Върховният комитет“, „Заслужен отговор“ и др. от в. „Дело“; „Безпозобен цинизъм“, „Импозантен митинг“, „Авантюристите на работа“ от в. „Право“. Съществува през десетилетията една трайна тенденция в писанията на историците на политическите процеси да се премълчават противоречията в националреволюционното движение на българите от Македония и Одринско и на подкрепящите го българи от другите части на България, на това общобългарско движение. Презумпцията е, че не трябва да даваме чрез представянето на тези конфликти (кръвави понякога, за съжаление) между *върховисти* и *вътрешни* основания на днешните македонисти (идеолози на македонската идентичност) да казват, че едните са оръдията на българската националистическа държавна политика, а другите са истинските борци за македонска свобода. Това, разбира се, са глупости. Българският характер и на двете противоборстващи (понякога) течения е очевиден, исторически засвидетелствуван. И скриването на братоубийствените вражди е безсмислено. То е и една обща за Яворов-полемиста.

Чета на Македоно-одринското отъпление, седналият е поетът Пейо Яворов. Отпред: Коста Митев Саракостов (Адмирала) от Доганхисар и Иван Цървенков от Прилеп. Отзад: Любен Казаски от Търново, Григор Белоканов от Кюстендил, Тодор Ветренски от Ветрен, Георги Венедиков от Самоков и Христо Иванов от Долно Драглица.

Като **четвърти акцент** ще обърна внимание върху **участието на Яворов в бойката, в контраакциите срещу официозния, проруско-имперски Славянски събор в София от 1910 г.** Тук неговата акция със статията „Македония и Славянския събор“ от в. „Камбана“ е елемент от общото участие на писателите от кръга „Мисъл“ (заедно с големия интелектуалец – социалиста д-р Кръстьо Раковски) в последователното разобличаване на спекулативния характер на замисленото помпозно събитие, което последователно изгнорира либералните, опозиционно настроени срещу имперското интелектуалци на борещите се за национална независимост народи в състава на Австро-Унгарската и Руската империя. Позицията на Яворов, естествено, е съвсем специфична: той посочва, че в проектираната програма проблемът за българите от Македония въобще не съществува, че славянските братя от Македония биха искали да обсъждат своето бъдеще в един форум с братята поляци например, намиращи се под руски гнет. Всъщност тази голяма обществена проява на кръга „Мисъл“ е в последователността от цяла серия техни акции за еманципация на българските интелектуалци, за налагането на техния дневен ред на вниманието на цялото българско общество: няколкогодишната им работа след убийството на Алеко Константинов за опубличностяването на образа му като идеалната обществена българска личност; водещото им място при целогодишната защита на автономията на българския университет през 1907 г. (тук може да се добави и големият дебат около пенсионирането на Стоян Михайловски от 1905 г. – в него заключително и обобщително участва само д-р Кръстев със статия от следващата година). В тези други акции Яворов не участва пряко. Но като цяло тази серия от колективни прояви има за българското общество и за българската публичност значението и смисъла на **„аферата Драйфус“ за Франция** и акциите на граф Лев Николаевич Толстой или на Леонид Андреев за Русия.

И тази проблематика дълго се укриваше. Добре помня, като редактор в отдел „Литературно наследство“, как се пазеше комунистическата пропаганда да не би да се направи каквато и да е връзка между типологически родствените в някаква степен имперски стратегии на Руската империя и на Съветския съюз. Бях свидетел пак в „Български писател“, когато самостоятелно издание на биографията на Яворов „Гоце Делчев“ бе сложена в Сливенския затвор заради това, че някакъв доносник за съветското

посолство бе прочел най-внезапно на първата страница следната добре позната фраза: „Тя (Русия – бел. моя) обяви тъй наречената освободителна война, която свърши с един съдбоносен за нас резултат: отечеството ни беше разкъсано на три части“. Както е известно, това е не само лична позиция на Яворов, но и на ВМОРО като цяло.

И последният акцент: създаването от Яворов на два очерка за сп. „Мисъл“, израз и на една по-обща културна тенденция в литературата ни от периода. Както знаем, Яворов, оставен да прави сам „Мисъл“ в някакви месеци на последната година, 1907, от съществуването на сп. „Мисъл“, той, за да „запълни“ липсващи текстове за белетристичния раздел на съответната книжка, пише своя очерк „От Обсерваторията до Гарата“, представящ един незавършен и (само)ироничен в много голяма степен опит в стремежа на „писателя“ да изучи и покаже градския стил на живот, да обходи града от градината през центъра към гарата. Този образ на писателя ние всъщност познаваме още от Вазовия „Кардашев на лов“. Но преди това, през 1904 г., Яворов се бе пробвал пак за „Мисъл“ в този неразгърнат се в българската литература жанр – писателския очерк със скандалния „антифеминистки“ текст „В тренът“ (горката Ана Карима). Този жанр бе един непотиснат компромис между същинската белетристика и някакъв тип журналистика, едно журнализиране на писателските документални послания с автобиографическа основа. И тази незавършеност и нерелизираност на жанра някак му оставя поле в бъдещите десетилетия той да „рецидивира“ отново и отново. А „От Обсерваторията до Гарата“ бе един опит на Яворов да набавя липсващата тогава в българската литература градска столична тематика – това, което най-добре стори не писател, а художник – Никола Петров с гениалния си цикъл софийски картини „Народният театър“, „Света София“, „Паметникът Цар Освободител“, „Лъвов мост“ и „София зиме“.

Това бе само малка част от възможните акценти, които трябва за пореден път да ни убедят в значимостта на Яворовите журналистически послания. Убеден съм, че напред ние отново често ще разтваряме страниците на съответните четвърти томове на събраните му съчинения, съдържащи публицистиката, а защо не – и самите течения на вестниците.

Януари, юни 2015 г., София

Актьорът Стивън Шарф за работата си върху „Юда“

На 14 юни програмата „Световен театър в София“ завърши с представлението „Юда“, продукция на „Мюнхен Камершпиле“ (Мюнхен, Германия) с режисьор Йохан Симонс и в изпълнение на актьора Стивън Шарф, което му носи престижната награда „Гертруд-Ейххолд Ринг“. В бр. 24 на АВ публикувахме рецензия за спектакъла, както и интервю с проф. Грегор Вурст, преподавател на „Евангелието на Юда“, което холандската авторка Лоте Векеманс ползва при написването на своята пиеса. Представяме ви част от срещата-разговор на актьора Стивън Шарф с публиката, която се проведе непосредствено след представлението в „Клуб на актьора“ в Младежка театър.

Нека да започнем с предисторията на представлението. Как се стигна до поставянето на пиесата „Юда“ от режисьора Йохан Симонс с вашето участие?

Авторката на „Юда“ е холандската драматуржка Лоте Векеманс. Тя пише своята предишна пиеса „Сестра на“ като монолог на Исмена, сестра на Антигона. Идеята е, че след хиляди години Исмена проговаря и разказва историята за Антигона, която до ден днешен е позната единствено от нейната гледна точка. След нейния успех, Лоте Векеманс решава да напише поредица от пиеси за образи и персонажи, на които не им е била давана думата преди това. Тя започва да търси други такива мъжки или женски фигури, чиято гледна точка е останала в историята неизвестна и непозната. Така написва пиеса за Юда и всъщност нейна беше идеята да я поставим в този състав. Преди това тя беше вече поставена в Белгия. Но Лоте Векеманс дойде при нас и попита: „Какво ще кажете да поставим моята пиеса?“. Така и направихме.

Пиесата е замислена като обръщение на Юда към хората - той говори директно на публиката, докато на сцената през цялото време вие сте с гръб към нея. Кое доведе до това решение?

Действително текстът звучи много приканващо, в духа на: „Аз, Юда, съм тук тази вечер, за да ви разкажа моята история. Каня ви да чуем моята история“. Но ние търсихме ситуация, в която Юда е по-скоро принуден да говори. Затова си помислихме, че може би е добра идея да започнем с гръб към публиката и всъщност така остана до края. В тази физически изключително неудобна и ограничаваща позиция на тялото (Стивън Шарф през цялото време на спектакъла седи на стъпало на стълба

Стивън Шарф, снимка Стефан Джамбазов

Този вечер ми беше особено неудобно. За първи път, след като вече 40 пъти съм изгрял това представление, аз трябваше да сляза от стълбата и после отново да се кача, защото енергията не ми достигаше. В София е доста горещо, а аз идвам от хладен и гърждовен Мюнхен и още не съм свикнал. Но наистина, колкото и странно да звучи, неудобството на позата всъщност ми помагаше по-лесно да изгражда контакт с публиката. Харесва ми, защото обстоятелството, че съм с гръб към нея, ми помагаше да си я представя като концентрирана върху самата себе си. Представям си, че докато гледам представлението, зрителите започват да ги занимават собствено им разбиране и усещане за вина, за приятелство, както и другите големи въпроси в пиесата. Представям си, че те си казват, че той, Юда, може би говори на някой друг откъд изправената срещу него стена, но всъщност през тази ситуация говори на мен. **Лоте Векеманс казва, че целта на пиесата ѝ е да сведе фигурата на Юда до човешка мяра, така че всеки зрител да разпознае в себе си част от него. Както изпълнител и произнасящ този текст, какъв беше вашият подход към този митологизиран образ, каква история искате да разкажете за него?**

Очевидно в пиесата присъства религиозната тема. Но самият аз нямам никакво религиозно образование. Докато режисьорът Йохан Симонс все казваше, че в неговото детство е преминал през сериозно християнско възпитание. При това положение първоначално се заканвахме много да си говорим по тази тема, но в крайна сметка изобщо не се стигна до там. За мен тук не става въпрос за основите на религията и неща от този сорт. Това е една история за приятелството и за един много реален конфликт: двама мъже, приятели, се опитват да освободят страната си. Това, което чувате и знаете за Исус, е само бегло подобие на онова, което наистина се е случило. Представям си как Юда ходи от църква в църква, гледа разпятието и пита: „За това ли се бореше, да те изобразяват гол и ръзпнат по църквите? Ами истинският, реалният живот? За какво те разпнаха?“

гол, с гръб към публиката – бел. рег.) нашето представление разказва историята на човек, който е на път да умре. **А до колко това неудобство на позата помага на вашето изпълнение?**

Само за да станеш известен след това ли? За какво се борихме?“. Аз съм израснал в бившата ГДР и за мен е много лесно да разбера това преобразяване на вярата. **Текстът е изключително плътен и много работи с ритмиката на езика. Струва ми се, че във вашето изпълнение вие изграждате не толкова психологически завършен образ, колкото то е концентрирано в настойчивото изричане на текста и то в една прецизно изградена партитура. Кое тласна работата именно в тази посока и как работихте с режисьора върху постигането на този резултат?** За нас беше важно да се разкаже за един персонаж, който е имал много време, две хиляди години, да се подготви за своята реч в мига на срещата с публиката. И внимателно е премислил всяка дума. Той обаче не успява да каже всичко. За нас пиесата наистина беше като музикално произведение, в което всяка нота е на мястото си. Искахме да изградим ситуация, в която един човек единствено тази вечер има възможността да разкаже за всичко онова, което е премислял и му е минавало през главата през изминалите две хиляди години.

Как за вас се преплитат в текста неговото религиозно, политическо и общочовешко измерение?

Това преплитане е основното в него. От една страна, пиесата е за Исус, когото го няма, който отсъства, но неговото име постоянно се споменава. Той е трябвало да умре, за да можем днес да имаме онази представа за него, която е създадена от религията. Т.е. това е една ритуална смърт. Докато този човек, когото виждаме на сцената, разказва за случилото се преди смъртта на Исус, за неговия живот. И той всъщност поставя под съмнение, че образът, който ние носим в себе си за него, е истинският. На своя отговорност той иска да представи един друг образ въз основа на онова, което всички знаят за него. И това, което се е случило между двамата – ревността, успехите и неуспехите, неосъществената любов, копнежите, е в основата на текста.

Ако бяхме публика, която не е запозната с християнството и с историята на Христос и Юда, какво от представлението би достигнало до нас?

За това става въпрос и в представлението. То няма послание, не е мисионерско. То дори отрича именно това. Постановката представя един образ, който казва: „Аз имам правото свободно да кажа и нося името си, аз имам собствена история.“ Аз самият нямам задълбочени познания върху християнството, но представлението може да се възприеме просто като историята на един човек.

Материала подготви АНГЕЛИНА ГЕОРГИЕВА

За Тадеуш Кантор и неговия театър с Тереса и Анджей Велмински

Продължение от миналия брой

Р.П.: Какво се случи с Криком 2 след смъртта на Кантор? Какво е да бъдеш негов наследник? (...)

А.В.: Може ли да има Криком 2 без Кантор или не, можем ли да играем или не. Тогава ни възлудваха такива дилеми. И изведнъж масата започна да набъбва и от нея започнаха да се появяват различни фигури, сякаш призовани от дискусията.

Т.В.: Това беше като урок по анатомия на Тадеуш Кантор.

А.В.: На тази маса се проведе урок по анатомия. Покривката се разрязва и излиза например купна слама и се оказва, че това е хохол, въведен в полската литература от Виспянски. Но той е и амбалаж, хохолът е свързан с амбалажа. Кантор сякаш никога не е използвал тази връзка, но на нас ни хрумна и превърнахме хохола в амбалаж. И така се появяват различни образи, а в самия край се появява фигурата на Баладина от театъра по време на окупацията и актрисата, която през войната е играла Баладина, Алина Крашицка, се издига над цялата трупа на специално изработен трон. Това беше красива, монументална сцена. Както професор Порембски отбеляза, колелото на историята се затвори. Това беше първата инсценизация.

Това се разви в спектакъл, над който работихме една година. Пълно, независим спектакъл, *Маниаци (Manjasy)*. Заглавието беше въдъхновено от романа на Роман Яворски *История на маниациите*. Това е един, за съжаление, не много известен, забравен, но необикновен писател от периода между двете световни войни. Впрочем приятел на Виткаци и Войткевич. Също интересна комбинация на символизъм и сецесион с модернизъм и теорията на чистата форма. Виткаци и Войткевич бяха фигури, около които циркулираше нашето въображение, а по-рано и това на Кантор.

Това не беше инсцениране, нито илюстрация на *История на маниациите*, защото там се появяват различни мотиви, трансформации – като у Кафка, но обратно. Там чиновник се превръща

в насекомо, тук промяна претърпява един манекен. Манекенът оживява в една от сцените.

Имаше различни картини, а всичко се случваше в една малка кутия. Тадеуш често ни разказваше как като дете си е изгрял на театър. Може би преди още да тръгне на училище си правел малък театър в картонена кутия за обувки. И ние направихме такъв театър в кутия, която беше театрална машина. В началото имаше гладка стена, а после, с помощта на различни театрални механизми тя се превръщаше в шестостен. След това този шестостен се отваряше и показваше своята вътрешност. Но преди да се отвори, той беше анимиран откъд, чрез различни възнеца кукловодите джвижат нещо, което се намира вътре. Там беше и този манекен, който се джвижи вътре, а после оживява. В края на всичко има огромна експлозия, и това, което трябва да настъпи след взрива. Така горедолу изглеждаше този първи спектакъл.

Вторият спектакъл беше по-голям. Успяхме да реализираме *Америка* по Кафка, но този спектакъл беше съвсем различен. Кафка описва Америка, но никога не е бил в Америка. Значи това са някакви неовизи на тема Америка, по повод разкази за нея в литературата. Той изгражда неправдоподобни картини, които се наслаждават върху галицийската действителност. Краков и Виена принадлежат към една и съща област – Галиция. В тази Америка от небостъргачите например стърчи сено. Затова реализирахме спектакъла не на сцената, а върху много нестабилна конструкция – изглежда, че всичко ще се срине. Появи се една монументална форма, но много нестабилна на вид. Създаваше се впечатление, че всичко виси на косъм. Всичко това направихме със собствени сили, без никаква подкрепа. После нямаше вече възможност да правим това в Полша, започнахме да работим с други трупи.

След това започна нашата семинарна дейност. Защото се оказа, че дори когато работим с професионални театрални трупи е трудно да установим с тях общ език. Защото неща, които за нас бяха очевидни, които им говорехме, за тях бяха или еретични, или неприемливи. Например помолехме актьорите сами да си измислят костюми или да донесат някакъв предмет. И те ходеха да се оплакват на директора: Велмински иска да си губим времето!

Т.В.: След две седмици вече се вживяха в този театър.

А.В.: От това се роди идеята, че комуникацията е възможна, но най-напред трябва да намерим общ език. Дори невербален, начин да се разбираме. И така започнахме да работим. Паралелно започнаха да се появяват семинари. По света, не в Полша. В Полша интересът е много слаб, нито една театрална школа не преподава Кантор, представите си. Пропагандират се например методът и техниките на Гротовски, а засега методът на Криком се отминава с мълчание. Но по света вече има няколко места – Rose Bruford College в Лондон, университетът на Вашингтон, университетът в Йейл. Създаваме контакти.

Опитът ни с тези актьори ни увери, че е възможно. Нещо повече, приехме, че това е част от нашето творчество, че това не е само и единствено педагогическа работа. От тези семинари се раждат спектакли. Тук, в София, ще бъдем много кратки, ще предложим своеобразно предястие, разядка, за да проверим има ли интерес. Но преди две седмици реализирахме два спектакъла в Румъния и в Молдова, с които много се гордеем. В единия случай работихме с млади хора, студенти от академията в Клуж. Създадохме 50-минутен спектакъл със заглавие *Скици от Трансилвания или Меланхолия на черното яйце*, който е основан върху трансилванска приказка, а в Молдова стигнахме до много интересни неща върху бароковата литература на Димитър Контемур. Нарекохме този спектакъл *Сламени иероглифи*.

Р.П.: Какви са впечатленията ви от дискусията с тези млади хора? Как се отнасят те към метода на Кантор?

Т.В.: Те се ангажират много и чувстват, че ние ги възприемаме напълно сериозно. Изпитват нужда да участват, реагират на нашата партньорска нагласа, а ние ги ръководим, като споделяме опита и знанията, натрупани при работата ни в Криком 2. И най-интересното е, че изпитват нужда да продължат да работят по този начин – имаме студенти, които продължават да работят по метода на Кантор.

Въпросите зададе РАДОСТИНА ПЕТРОВА

50-годишният юбилей на държавния поет

Археологии в зоната на 21 април 1985

Пламен Дойнов

В романа от спомени „Панихидата за мъртвото време“ Любомир Левчев отделя на 50-годишния си юбилей точно четири страници, две от които са заети от т.нар. слово на Йордан Рагичков, отправено към юбиляра.¹ Въпреки твърдението, че е отворил архива си преди да си спомни за юбилея, Левчев проявява уж спонтанна небрежност при изграждането на мемоарната сцена и разполагането на действащите лица върху нея:

„В съботата, на 21 април, бе дадена голяма вечеря, която трябваше да изпълнява ролята на юбилей. Мъча се да си спомня кой я бе организирал. Може би никога не съм знаел кой е точно. Вероятно Управлението по безопасността, защото присъстваше Тодор Живков, половината Политбюро, министри и всякакви ВИП персони. Разбира се, основата бе Управителният съвет на писателската организация. Като първи заместник-председател тамтама беше Богомил Райнов. Той откри и прочете поздравителното писмо на Тодор Живков. [...] Данчо Рагичков прочете своето слово за мен. Него го помня и го пазя.“²

Дребна подробност е, че през 1985 г. 21 април не е събота, а неделя. По-нататък обаче паметта на Левчев работи твърде минималистично и повече от избирателно. Не му е много ясно кой е организирал срещата, на която били присъствали Живков и хора от Политбюро, все пак допуска, че е УБО; Богомил Райнов бил прочел писмото на Живков, което съвсем бегло е цитирано от мемоариста; Рагичков бил държал специално слово; Камен Зидаров подарил на Левчев наследствен сребърен ръчен часовник „Омега“, а на 27 април юбилярът направил „авторецитал за приятели“ в зала 2 на НДК и после дал „приличен коктейл“ в панорамния ресторант (днешния „Скай Плаза“). Това ли е?

*

Сега да подгредим преамбюла на юбилейния сценарий от 21 април.

Прави впечатление, че юбилейното тържество е много изтеглено във времето – още на 21 април, т.е. със седмица преди рождения ден на Левчев – 27 април. Справката показва, че това е продиктувано не от случайност или припряност, а заради съобразяване с програмата на Тодор Живков, който седмица по-късно навлиза в серия от сериозни външнополитически ангажименти, първият от които е срещата в Полша на страните-членки на Варшавския договор на 25 и 26 април, на която се удължава с още 20 години срокът на действие на договора. Юбилейната среща на председателя на СБП е изтеглена седмица по-рано, за да може на нея да присъства генералният секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет. После информацията за празника е загържана седмица, както за да се подготви и съгласува в ЦК на БКП (с Милко Балева и Стоян Михайлов³), така и за да излезе в печата след рождения ден на юбиляра. В официоза „Работническо дело“ е публикувана на 28 април⁴, а в „Литературен фронт“ – на 2 май⁵, като в текста нарочно не е посочена датата на събитието. Спомените на Левчев също не са особено услужливи, когато трябва да разберем къде е проведена юбилейната среща. Може би е забравил, но официалните информации не крият мястото – в един от центровете на държавната власт, в правителствената резиденция „Лозенец“. Оказва се, че Живков е своеобразен домакин на юбилея на Левчев. В един съвсем определен смисъл празникът е и на двамата – на първия априлски поет и първия априлски вожд. Показателно е, че юбилейното тържество е държавно мероприятие, форматирано като *Среща на другаря Тодор Живков с писатели*. Такова е заглавието на едноименното съобщение в пресата. Без присъствието на Живков юбилеят би имал съвсем малка тежест в публичността на НРБ, почти нулева легитимност. Центърът на събитието е не просто поетът юбиляр Левчев, а *държавният поет*, обусловен чрез присъствието на абсолютния център – държавният глава Живков. С неговата програма е съобразен и личният календар на чествания писател. Когато се увенчава *държавен поет*, всъщност се отбелязва колкото неговата годишнина, толкова и пряката му обвързаност с държавата, с държавния глава, който осигурява престиж и легитимност на юбилея.

¹ Левчев, Любомир. *Панихидата за мъртвото време*. Роман от спомени, С., 2011, с. 414–417.

² Пак там, с. 414.

³ Вж. писмото на подготвилния текста на съобщението сътрудник на отдел „Изкуство и култура“ при ЦК на БКП Петър Ничков до Стоян Михайлов в: ЦДА, ф. 1 Б, оп. 78, а.е. 323, л. 1.

⁴ *Среща на другаря Тодор Живков с писатели – Работническо дело*, бр. 118, 28.04.1985.

⁵ *Среща на другаря Тодор Живков с писатели – Литературен фронт*, бр. 18, 2.05.1985.

Снимките в тематичната част на този брой са на Георги Панамски

„Не се отказвам от нито един свой рег!“

Л. Левчев в последния комунистически парламент, 17 ноември 1989 г.

„Уважаеми другарю Живков, уважаеми гости, Много моля да ни извините, но ние – писателите, сме като децата. Когато ни дойдат гости, искаме да кажем пред тях всичките си стихотворения и да изпеем песните, които сме научили в училище. Тоест, искаме да кажем всичко, което знаем! Моля ви да бъдете снизходителни! Другари!

От името на присъстващите тук писатели искам да благодаря най-сърдечно на другаря Тодор Живков за това, че отдели от своето драгоценно време на държавник, за да почете с присъствието си един поет на нашето време. [...] Благодаря и на всички останали гости и приятели, които зачетеха тази вечер и с присъствието си уважиха както човека Любомир Левчев, тъй и неговата поезия. Позволете ми и на мен накрая да поздравя Любомир Левчев с неговата петдесетгодишнина и с високото държавно отличие, да му пожелая добро здраве и стоманено перо. Този поет знае къде да точи перото си! Той го точи в кремъците на народната душа! Вдигам трапезата!“¹¹

Рагичков *вдига трапезата*, т.е. *закрива* вечерта или поне някакъв модул от нея. И дали мемоаристът Левчев не цитира всъщност стенограма от срещата? Какво излиза? Че Йордан Рагичков е бил *водец* на юбилейната вечер на Левчев? Вероятно е помолен за това от Управителния съвет на СБП. Тридесет години по-късно очевидно на Левчев е нужен авторитетът на Рагичков като може би най-достойната фигура на литературата, която е взела участие в юбилея му. Но ролята на *водец* вече не звучи достатъчно престижно нито за писателя Рагичков, нито за юбиляра Левчев, който със задна дата предписва по-сериозен ангажимент на белетриста към юбилея си и произвежда начално-финалните му изречения в по-висок ранг – в *юбилейно слово*.

Доколкото съдим от думите на Рагичков и от публикациите в „Литературен фронт“, различни малки слова произнасят или поне пишат Ефрем Каранфилов, Елисавета Багряна, Камен Зидаров, Дамян П. Дамянов, Любомир Николов, а Добри Жотев посвещава на *Любомир Левчев и на поетите априли* „Юбилейни стихове“¹². Всичко това е разбираемо – и колегиално, и куртоазно, и другарско.

*

Най-съществените празници обаче в спомените на Левчев са две. Първата се очертава от самия него, т.е. от странната липса на негови ритуални думи, изречени по време на юбилейната среща. Разбира се, те съществуват, макар и *забравени*. Откриваме слово на юбиляра не само в архивите, но и в пресата, макар и в леко цензуриран вариант.

Словото е публикувано под характерното заглавие „Април – символ на сила и вдъхновение“¹³ и представлява амбициозна житейска равностетка, синтетично побрана в шест машинописни страници, своеобразна публична автобиография на образцов априлски поет. Подбраните от Левчев биографиите изграждат работническо-комунистическо родово потекло, революционен-партийна политическа закваска и социалистическа литературна генеалогия.

¹¹ Пак там, с. 416.

¹² Вж. тези текстове в: *Литературен фронт*, бр. 18, 2.05.1985.

¹³ *Април – символ на сила и вдъхновение. Слово на Любомир Левчев – Литературен фронт*, бр. 18, 2.05.1985.

* Какво се случва на 21 април, неделя, на „голямата вечеря“ в резиденция „Лозенец“?

В спомените си Левчев за пореден път е объркан. Празненството бил открил Богомил Райнов и бил прочел поздравителното писмо на Живков, сякаш с това се изчерпват официалните почести.⁶ Ето задължителните актове – по сценарий и според официалното съобщение:

- Заместник-председателят на Държавния съвет Георги Джагаров прочита Указ за награждаването на Любомир Левчев с орден „Георги Димитров“;

- Тодор Живков връчва на юбиляра ордена;

- Членът на Политбюро и секретар на ЦК на БКП Милко Балева прочита поздравителното писмо на Тодор Живков.⁷

Указ, орден, писмо – това са първите три стъпки, извършени съответно от Джагаров, Живков и Балева. Впрочем Богомил Райнов вероятно също е чел писмо, но в някакъв момент след това – служебният адрес, който се пише за всеки член на СБП.⁸ Иначе писмото на Живков е централният епистолярен текст на вечерта. Макар и построено от клишета, то накратко чертае каноничния биографичен текст на водещия *държавен поет* и лидер на априлското поколение:

„Ти и цяла плеяда твои връстници навлязохте в литературата гръзко, талантливо, с граждански патос и открита партийност. В това щастливо априлско поколение твоите поетически ръст се откри и ти стана един от неговите най-ярки представители. Твоята новаторска поезия и вълнуващата ти публицистика са пропъти с комунистическите идеали [...] На всички отговорни постове, поверявани ти от партията, ти работиш предано и последователно за осъществяване на животворната априлска линия.“

В политико-културния актив на юбиляра са посочени три основни акцента – „укрепване на Съюза на българските писатели“, „гореща съпричастност към идеите на движението „Знаме на мира“ и „принос в организирането на софийските международни писателски срещи“⁹. След такова признание неформалната част на срещата вече може да започне, а днес да ѝ изгубим следите – какви ли са произнесените щедри думи и очертаните широки жестове?

Мемоарите на Левчев продължават да сеят недоразумения. Там се твърди, че Йордан Рагичков е прочел *слово*, като текстът му дори е представен изцяло в „Панихидата за мъртвото време“. При по-бавно четене обаче се забелязва, че пред нас не е цялостно *юбилейно слово*, прочетено от Рагичков, а негов асиметричен текст от две ясно обособени части – встъпителни думи и заключителни думи към вечерта, последните от които звучат доста подчертано протоколно. Ето белезите в първата част:

„Позволете ми с това да открия нашата приятелска вечер, посветена на петдесетгодишнината на поета Любомир Левчев.“¹⁰

Значи Рагичков *открива* вечерта или някакъв модул от нея. И белезите във втората част:

⁶ Левчев, Любомир. *Панихидата за мъртвото време*..., с. 414.

⁷ Вж. цитираните информации: *Среща на другаря Тодор Живков с писатели*...

⁸ Вж. служебния адрес, подписан от Богомил Райнов като първи заместник-председател на СБП: *До другаря Любомир Левчев*. *Тук – Литературен фронт*, бр. 18, 2.05.1985.

⁹ Живков, Тодор. *До народния деятел на културата Любомир Левчев*. *Тук – Литературен фронт*, бр. 18, 2.05.1985.

¹⁰ Левчев, Любомир. *Панихидата за мъртвото време*..., с. 416.

50-годишният Юбилей на...

от стр. 9

След като започва с отдавна обикната от него „бойна“ лексика (възприема получаването на орден „Георги Димитров“ и на поздравленията така, все едно, че получава *патрони*), Левчев щрихира свой безукорен произход – с баща, който е запомнен отпреди 1944 г. „с бялата лекарска престилка и с черното за властта досие“, свързал го с „непокорения Ловешки край, край на революционери и поети“; с майка „със силна работническа кръв“; с човека, при когото е отраснал – член на военната организация на Комунистическата партия¹⁴. Литературната генеалогия на Левчев сякаш също е без пукнатини и прекъсвания. Пионерската връзка му връзва самият „поет-септемвриец“ Младен Исаев, а малкият Любомир не просто марширува, а *носи знамето* на дружинка, която е именувана на същия този поет. И пак Младен Исаев, вече като *Герой на Народна република България*, пише Юбилеен портрет за порасалия Левчев, поместен в „Работническо дело“¹⁵. Знаците на съдбата следват един след друг – първото стихотворение на 15-годишния Любомир одобрява за печат „поетът-партизанин“ Добри Жомев, първата му книга редактира „поетът-партизанин“ Давид Овадия, за да гойде Георги Джазаров, който го проектира в новия генерационен проект на българската литература – обявява появата на бъдещето „априлско поколение“. Един *поет-септемвриец*, двма *поети-партизани* и един настоящ заместник-председател на Държавния съвет на НРБ – с такова литературно потекло няма как автобиографичната личност на Левчев да не се самоопише като успяла и заслужила. В следващ пасаж името на Маяковски като „велик бард на съветската литература“, като *учител* и *приятел*, окръгля семейството от литературни наставници на модерния социалистически реалист. За малко и Жан Ерве Базен да се нареди сред най-близките публично споделени литературни имена. Името на председателя на Академия „Гонкур“, виден *борец за мир* и лауреат през 1980 г. на Ленинска награда „За укрепване на мира между народите“, наистина прозвучава в слобото на Левчев, но при последвалата подготовка на материалите за публикуване в ЦК на БКП отпада, по препоръка на Петър Ничков, очевидно одобрена от Стоян Михайлов. Чрез името на Базен се трасира връзката със света и световната литература, на която Левчев държи все повече. Така индиректно се напомнят международните писателски срещи, на чието първо издание (1977) Базен е почетен председател, а пък Левчев като заместник-министър – основен организатор. Но през 1985 г. Левчев се престарава, защото вписва Базен в откровено подмазвачески контекст. Първо го назовава „знаменитият Базен“, а после препредава негови думи, според които френският писател завивжда на „малка България“, че „притежава такава огромна личност“ като Живков и споделя, че „такава личност е нужна на моята велика Франция“.

Очаквано цензурата реагира. Освен че не е сигурно дали Базен наистина е произнесъл тези думи, те се отнасят нелицеприятно към тогавашния френски президент Франсоа Митеран и могат да предизвикат излишни дипломатически обяснения. Абзацът с позоваването на Базен е зачеркнат.¹⁶ Политическата генеалогия на Левчев също се основава на фигури с висока атестация в НРБ. В младежките си години той *странства* из България като „инструктор и таен поет“, а „до строителните скели на априлска България“ намира героите си. Посочва Георги Карауланов (бивш създател на строителна бригада, директор на завод, а по времето на Юбилей – секретар на ЦС на БПС и член на ЦК на БКП), но най-ярката метафора пази за Людмила Живкова:

„По пътищата на света срещнах знаменити хора – писатели, учени, революционери... Но ако трябва да изпратя на бъдещето един образ, който да съдържа в себе си като Ноев кораб мъдрата и красива мечта на Априлското наше време, без колебание ще кажа, че това е образът на Людмила Живкова. От всички тежки и непростими дългове, които имам, най-неизпълнен е дългът ми към нейните светли идеи.“

^[14] Тук и по-нататък се позоваваме и цитираме словото по машинописен екземпляр в: ЦДА, ф. 1 Б, оп. 78, а.е. 323, л. 6–11.

^[15] Исаев, Младен. Поет на априлската пролет – Работническо дело, бр. 117, 27.04.1985.

^[16] При публикацията на словото на Л. Левчев отпада още едно невралгично място, този път (по предложение на Милко Балеv). От изречението „Моето поколение се самоназова „априлско“. В буйните младини ние си избирахме името, като гражданите с „помътено съзнание“, както сега се казва, търсехме най-славното, най-достойното име...“ е махнато сравнението „като гражданите с „помътено съзнание“, както сега се казва“, заради неудобната препратка към „възродителния процес“, който тече в НРБ от края на 1984 г.

Капсулата е изпратена към бъдещето. Но ценностната пирамида не е завършена. Все още липсва Тодор Живков. Поразително е, че даже *най-интимният* пасаж, в който Левчев отдава дължимото на съпругата си Дора Бонева, препраща спомена към „леденото кремиковско поле“, където тя рисува „сияйното бъдеще“, докато той върши „своите комсомолски работи“. По този начин любовният епизод със *замръзналата сълза* е проявен върху епичното платно на главоломното строителство в НРБ. В житейския разказ на председателя на СБП дори любовта е сред декора на „сияйното бъдеще“, сякаш снабдена с по-голяма задача от простото човешко щастие – някак вписана в темповете на променяща се България, политически ангажирана любов. В цялото слово автобиографичната личност на Левчев не се самопредставя като частна, а както наистина подхожда на *държавен поет* – проектира се на фон от политически събития и партийно-държавни фигури, свързва се, обуславя се, създава се от тях. А финалът на словото е запазен за *най-важната* фигура. Към нея Левчев подхожда от името на цялото „априлско поколение“. Той е меродавният, ръкоположен от властта, говорител на поколението, което още от „буйните младини“ си избирало „най-славното, най-достойното име – за цял живот и за след това“:

„Но още от самото начало и винаги ние сме влагали в това прозвище [„априлско поколение“ – бел. м. П.Д.] само един-единствен смисъл – генералната линия на Партията и първия партиен ръководител в едно неразривно тъждество. С доста светла дискретност в думата „април“ ние винаги сме влагали и влагаме обичта и възхищението си към другаря Тодор Живков. Тази обич не е патент само на нашето поколение, напротив точно тя ни приобщава към всички поколения, тя ни е и най-здравата връзка с народа. Не е тайна нито за приятели, нито за врагове, че нашата съвременна българска поезия е пълна с този символ и синоним – Април. Това са нашите най-хубави стихотворения и никои никога не ще може да ги за личи от българската литература, нито от световната.“

Този пасаж притежава неоспорима литературноисторическа стойност. В него Юбилярът съвсем еднозначно декодира символа *Април*, актибиран в българската литература през 70-те години, но от 1980 г. (първата година на Любомир Левчев начело на СБП) възраден в основата на литературната *Априлиада* – масив от предимно лирически текстове, конструиращи художествения дискурс на един нов *култ към личността на вождя*. Това е специфично синонимизиране на Персоната (Живков) с Политиката (Априлската линия, Април), което частично завоалира директно изповядвания култ и пряко се рогее с първичната *салонна употреба* на художествените творби. Това са текстове *за посветени*, първоначално дори *подарени в ръкопис*, но все пак публично обявени, четени и публикувани – не само в пресата, но и в авторски книги. Истинското начало е през лятото на 1980 г., когато по инициатива на новия председател на СБП при поредната среща на Живков с писателите край Варна му подаряват подвързан том с написани на ръка от поети стихове, станали известни като „Априлски сърца“.

Сам автор на няколко подобни стихотворения, Левчев дава интерпретативен ключ към *априлската* символика от 80-години. Той вече е написал лирическите произведения: *фрагментът*, на който е кръстена книгата – „Априлско сърце“ (датиран 4 август 1980 г.) и уж многозначното стихотворение „Първият“. Впрочем поезията му от първата половина на 80-те почти изцяло е изгубила каквато и да било гръзка пародийност и парадоксалност, видима все пак в текстовете му от 60-те; тя вече изцяло отговаря на етикета „държавна поезия“ – движи се по тематичния каталог на партията-държава, с поезика, заразна от свърхреторичност, помпозност, в един салонен стил, който ползва цронията само за да демонстрира ранговото превъзходство на пишещия, с лични и колективни тъги, напомнящи с идеологическата си тържественост за рутинен държавен траур. Става безпоцядно ясно, че фразата „Левчев е подлога на властта, но иначе е голям поет“ е все повече невалидна. Публиката се среща с поезия, писана от автор на висока служба, за когото работи държавната машина, за да го въведе в ранг на „световен поет“. В началото и в центъра на тази поезия е Април:

Двайсет и пет години!
Четвърт век – от фронт на фронт,
въоръжен със песен.
Април –
епично име на човек.
Април! –
*благодаря, мой знак чудесен.*¹⁷

^[17] Стихотворението е публикувано както в сборника Априлски сърца, Варна, 1981, с. 84, така и в авторската книга: Левчев, Любомир. Заклинания, С., 1983, с. 11–12.

Дискретният намек „Април – епично име на човек“ е към посветените и към онзи, на когото е посветено стихотворението. *Април* е знак за принадлежност, а изречено в милитерния стил на автора, който от *фронт на фронт* обикаля, *въоръжен с песен*, Април е паролата, с която през 80-те един поет може да бъде допуснат навсякъде – и в станцията на писателите, и в резиденция „Лозенец“. По-нататък поетът превключва в група стъпка, в друг ритъм и следват вече цитираните тук емблематични стихове: „Защото носех в себе си Април.“ И за да няма символни недоразумения, на Юбилейната си вечер Левчев изрича кристалната формула: Април = Тодор Живков.

Отново се оказва, че в мемоарите си от 2011 г. *неизбягалият от Помпей* автор сочи грешна следа. Там той, вероятно останал за пореден път при *себе си*, изповядва:

„През моите години думата „април“ за мнозина все още напомняше повече Априлското въстание, отколкото Априлския пленум. (По-късно терминът беше опошлен от употреба.)“¹⁸

Кой го опошли? Кога го опошли? Не беше ли опошлен от един Юбиляр някъде през 1985 година, но и още преди това – през 1980-а?

След толкова клетви и благодарности към Партията и Тодор Живков, в словото на Левчев едва се забелязва (сякаш се дави и маха с ръчички в морето на сервилността) единственото свободно изречение: „Поезията е моят върховен бог.“ (Написан с малка буква, но все пак Бог.)

*

Втората празнина в спомените на Левчев за Юбилейната му вечер издълбават липсващите думи на самия държавен глава. Може би Юбилярът е бил крайно развълнуван и не е запомнил нищо от беседата, произнесена *в свободен стил* от Живков. Тя е стенографирана като *приветствие*, но има всички белези на невнимателно *откровение*. В него Живков решава доста фриволно да изложи своите хогове на пресметлив диктатор за привличането на младите литератори към каузата на партийно-държавната власт:

„И аз по отношение на младите поети и писатели приложих една такава тактика: тези, които бяха най-талантливи по моя оценка тогава, аз ги събрах – писатели, художници, артисти (артистки нямаше). От тях само един измени. И в Боровец сме се срещали и т.н., и т.н. Това не беше продиктувано от желание аз да им помогна, а да ги задържа. (*Весело оживление.*) Защото иначе ще се удари по престижа на тях, които начертаха априлската линия.[...] Така че ако той не можа да разгърне всичките си сили, вероятно може да има и такъв въпрос към него, то задръжката стана по моя инициатива.[...] Но, както казват, „господ дава, но в кошара не вкарва“. Зависи от човека. Другарят Левчев оправда доверието на Централния комитет на нашата партия, на Политбюро, на Секретариата на Централния комитет и лично моето доверие, което аз винаги съм имал към него.“¹⁹

Живков очертава личния си ангажимент при подбора на кадри за „идеологически фронт“. Личната си политика на съдържане, на въвлечение в апарата, на лансиране и на корумпиране най-сетне. Заг думите му прозира изборът, който е извършил младият Левчев, за да стигне до ранга *държавен поет*.

Изменилият, за когото споменава Живков, най-вероятно е Георги Марков. Знаменателно: Живков смята стореното и написаното от емигрирания Марков за държавна, но и за лична *измяна*. Разбира се, името на писателя не е произнесено; то е табуирано, още повече, че напомня както за престъплението на комунистическия режим (убийството на Марков през 1978 г.), така и за тежките компромиси със свободата на словото, извършени от *неизменилия* Левчев и от почти всички от неговото поколение.

Тодор Живков се представя като *инженер* на кариерата на *държавния поет* Любомир Левчев. Едва ли преувеличава. „Така ли беше, Любо?“ – пита Живков. Юбилярът се съгласява: „Точно така беше“. Звучи очаквано угоднически, но и достоверно вписано в целия сюжет на Юбилейното тържество от 21 април 1985 година.

*

Срещата в резиденция „Лозенец“ е само епизод от 50-годишния Юбилей на Любомир Левчев. Централен епизод. Той се отличава със своята ритуалност, но и ограничена публичност. Не е последван от тържествено събрание в Народния театър например. Легитимацията на *държавния поет* е извършена на банкет в присъствието на държавния глава, с членове на Политбюро, на десетки писатели и с усърдието на държавните медии. Те са там – непокрити с лава, фигури от несъществуващия музей на НРБ. Те, които не избягаха от Помпей.

_____

^[18] Левчев, Любомир. Панихида за мъртвото време..., с. 285.

^[19] ЦДА, ф. 1 Б, оп. 78, а.е. 323, л. 12–14.

Слово на Любомир Левчев на срещата в резиденция „Лозенец“ по случай неговата 50-годишнина

СКЪПИ ДРУГАРИО ЖИВКОВ,
СКЪПИ ПРИЯТЕЛИ,

Благодаря за високия орден и за сърдечния поздрав. Благодаря на Партията и обещавам, че ще се старая с всичките си духовни и физически сили и до последния си миг да ги заслужа, защото аз си давам сметка, че получавам импулс предварително не като заплама, а както се раздават патрони. Иначе не намирам нито в своята персона, нито в своята възраст основание за юбилей и тържество. Те не са ми приятни, дори ме измъчват. Но аз изгарях от желание за тази другарска вечеря, която бихме желали да превърнем в още една от незабравимите срещи на другаря Тодор Живков с ръководството на Съюза на българските писатели.

Моля, не приемайте тези мои думи като изблик на внезапна скромност – тя би била фалшива. Моето поколение е известно с извънредно високото си, дори гръзко самочувствие. Това самочувствие е заревото на великия наш комунистически идеал. И аз никога няма да се уморя да възпявам този идеал и да се гордея с него. Но това е друг въпрос.

И моите петдесет години са били пълни с радости и скърби, със страсти и упорства, с полети и падения. Но всичко е изтекло и отгърмяло в общия поток на времето – онай поток, който върти колелото на историята. А какво съм успял да забържа за себе си? Нищо, абсолютно нищо друго, освен образи на хора и това реално наше другарство, без което Партията би изглеждала абстракция.

Признавам, че съм имал голямо щастие откъм срещи с прекрасни хора и другари. Кolkото и малко да помня от баща си с бялата лекарска престилка и с черното за властта досие, щастлив съм, че ми е дал жив корен от „бодохранимото“ Етрополе, от войнишкия, непокорен Ловешки край, край на революционери и поети. Майка ми ме е свързала с други свещени български планини – с Рила и Пирин, а също и със силната работническа кръв. Отраснах при един прост железничар, предан войник на Партията – от военната ѝ организация. Много научих от него, затова му се покланям.

През 1946 година в княжевското сиропиталище един слабен поет-септемвриец ми върза пионерската връзка, носещ знамето на дружинка с неговото име – „Младен Исаев“.

Първото мое стихотворение одобри за печат през 1950 година поетът-партизанин Добри Жотеv. Първата ми книга редактира поетът-партизанин Давид Овадия.

Приветствие на другаря Тодор Живков по случай 50-годишнината на другаря Любомир Левчев

21 април 1985 г. – резиденция „Лозенец“

Тук почти всички другари, които започнаха, казаха нещо за това какво са помогнали на юбилея, за да стигне той. до днешното чествуване. Може би и аз да започна с това...? Защо и аз да не кажа нещо?

След Априлския пленум на Централния комитет (1956 г.) стана нещо като взрив и в партията, и във всички сектори на нашата работа. И всичко под знака на априлската линия. По едно време ние се смутихме: какво става? Това, което не сме мислили, то излезе на повърхността.

Така беше и в областта на младите поети, писатели журналисти, художници и пр., и пр. И имаше голяма опасност ние да изостанем. Те отцодоха напред, тръгнаха по нови пътища, които ние даже не сме сънвали. Какво да правим? Ясно е: или трябва да дадем ход на всичко това, или, в края на краищата, ние да си отиваме. И аз по отношение на младите поети и писатели приложих една такава тактика: тези, които бяха най-талантливи по моя оценка тогава, аз ги събрах – писатели, художници, артисти (артистки нямаше). От тях само един измени. И в Боровец сме се срещали и т.н., и т.н.

Това не беше продукувано от желание аз да им помогна, а да ги забържа. (*Весело оживление.*) Защото иначе ще се удари по престижа.на тия, които начертах априлската линия.

Ето, виждате каква тактика съм приложил тогава. Така че ако той не можа да разгърне всичките си сили, вероятно може да има и такъв въпрос към него, то задръжката стана по моя инициатива. И причината е тая, другари. Някои ще кажат: „Ами как е възможно това?“. Възможно е. Аз ги събрах, поговорихме си. Няколко пъти се събирахме и момчетата (и момичета имаше тогава) се укротиха и оптам тръгнаха напред. Така ли беше, Любо?

ЛЮБОМИР ЛЕВЧЕВ:
Точно така беше.

А Георги Джазгаров не само че изрече фаталната дума „поколение“, ами направи и втора грешка – обяви ни за талантливи. Комсомолските странствувания на общия инструктор и таен поет са ми дали най-много другари. Някои от тях сега са тук като вид на партийни дейци, други срещам навред из страната – като верни носачи на отговорности. По строителните скели на априлска България срещнах своите герои, такива като Георги Карауланов, който твърди, че „нашето приятелство не подлежи на обжалване“.

Рядко щастлива бе съдбата ми, защото по всички трудни пътища вървах заедно с обичаи човек – художничката Дора Бонева. Помня как веднъж я оставих в леденото кремиковско поле до едно огънче, наложено от изгнил кофраж, да рисува „сияйното бъдеще“, докато аз си свърша своите комсомолски работи. Когато се върнах, огънят беше изгорял, сияйната картина се беше вкочанила, а на бузата на художничката беше замръзнала една сълза като кристално украшение. Ето, минават годините, забравям толкова важни неща, а някаква си там замръзнала сълза помня. Може би защото самите ние понякога приличаме на нея върху лицето на нашия век. По пътищата на света срещнах знаменити хора – писатели, учени, революционери... Но ако трябва да изпратя на бъдещето един образ, който да съдържа в себе си като Ноев кораб мъдрата и красива мечта на Априлското наше време, без колебание ще кажа, че това е образът на Людмила Живкова. От всички тежки и непростими дългове, които имам, най-неизпълнен е дългът ми към нейните светли идеи.

Не обичам да гледам назад. Вървейки с Родината, вървейки след Партията, всеки от нас е изминал такъв шеметен път, че понякога се питам как съм издържал. Мисля, че ако не беше поезията, не бих издържал. Поезията е моят върховен бог. Преди 35 години от първия хонорар си купих поезия на Маяковски – великия бард на съветската литература, нашия учител и приятел. У Маяковски намерих определението, че „поезията е път към социализма“. За моето новаторско поколение поезията наистина стана път към социализма.

Моето поколение се самоназова „априлско“. В буищите младини ние си избирахме името, *като гражданите с „помътено съзнание“, както сега се казва*, търсехме най-славното, най-достойното име – за цял живот и за след това. Но още от самото начало и винаги ние сме влагали в това прозвище само един-единствен смисъл – генералната линия на Партията и първия партиен

ТОДОР ЖИВКОВ:

А ти по едно време какви стихове пишеше - майка плаче! (*Весело оживление.*) Но всичко се оправи, тръгна и ние сме щастливи сега да чествуваме един вероятно изключително талантлив поет. Не аз съм, който трябва да дам оценка, не съм специалист, но всички ние сме убедени в таланта на др. Левчев. Но вие вероятно сте чувствували през целия моя етап, че по отношение на др. Левчев се положиха доста усилия и ние сме го изпитвали на много места. Така че му знаем и зъбите – на какво е способен той като общественик и т.н., и т.н. Но, както казват, „господ дава, но в кошара не вкарва“. Зависи от човека. Другарят Левчев оправда доверието на Централния комитет на нашата партия, на Политбюро, на Секретариата на Централния комитет и лично моето доверие, което аз винаги съм имал към него.

Но аз не знам на каква тема да говоря сега. Напоследък, другари, аз се занимавам с въпросите на икономиката и с външните проблеми, а в духовната сфера – само частично. Просто в изключително динамично време живеем и аз не мога да се освободя от икономическите, от стопанските проблеми. Просто затънях от тия икономически, стопански проблеми. А и международните проблеми са изключително тежки. Изключително динамично време, много противоречиво и опасно. Но, честна пионерска, в скоро време аз ще започна вече да следя и духовния живот в България. Вие сами разбирате, че не съвсем съм откъснат, но... Напоследък започнах да ходя на театър, от време на време гледам филми, много рядко, но гледам някои филми. Рядко се срещам с вас, с другите отряди на нашата творческа интелегенция, но ние всички тук сме млади, ще имаме време първа да се срещаме, да разговаряме и аз постепенно ще гледам да се освободя от това изключително голямо напрежение във връзка с развитието на нашата икономика и...

.....¹
.....¹

ръководител в едно неразривно тъждество. С доста светла дискретност в думата „април“ ние винаги сме влагали и влагаме обичта и възхищението си към другаря Тодор Живков. Тази обич не е патент само на нашето поколение, напротив точно тя ни приобщава към всички поколения, тя ни е и най-здравата връзка с народа. Не е тайна нито за приятели, нито за врагове, че нашата съвременна българска поезия е пълна с този символ и синоним – Април. Това са нашите най-хубави стихотворения и никои никога не ще може да ги за личи от българската литература, нито от световната. Другарят Живков е човек, който излъчва вдъхновение. Той има способността да вниква в същността на нещата независимо от това колко бляскава или непроницаема е повърхността им. Той познава хората не само по име, а по сърце и грижовно проследява съдбата им. След историческата 1956 година другарят Тодор Живков се извиси като партиен вожд от ленински тип и същевременно като първи ръководител, отговарящ на нуждите на новите исторически хоризонти. Това е велико достижение на нашата славна Благоевско-Димитровска българска комунистическа партия. Защото тежко и горко на революционна партия, която няма своите обичани от народа и достойни за идеала ръководители. Ние много пъти с гордост сме виждали с какво признание се ползува другарят Тодор Живков и сред писателите от цял свят. *Веднъж, след лична среща с другаря Живков, президентът на Академия „Гонкур“, знаменитият Жан Ерве Базен, заяви: „Това е изключителен човек. Колко е несправедливо, че вашата малка България притежава такава огромна личност. Такава личност е нужна на моята велика Франция.“ Веднага реагирах на Базен, че е излишно да си прави устата, че за да има такава личност, значи България и българският народ не са толкова малки, колкото си мислят някои.*

Благодаря Ви, другарю Живков, за вдъхновението, което сте ни давали.

Благодаря Ви за мъдростта, благодаря Ви за грижите. Благодаря Ви, че сте ни търпели, когато сме грешили или когато тъй често повтаряме Вашите думи и с това може би ги принизяваме. Във Ваше лице благодаря на Партията и на България.

ЦДА, ф. 1 Б, оп. 78, а.е. 323, л. 6–11.

Бел. рег.: Словото е публикувано с малки съкращения в *Литературен фронт*, бр. 18, 2 май 1985. Тук предаваме в курсив съкратените при вестникарската публикация места.

Какво ще бъде мястото на българската литература, на българското изкуство, в това число и на българската поезия при всичките тези вътрешни и международни процеси – тези въпроси вие сте ги обсъждали на априлската дискусия. Аз не можах да намеря време да се запозная, но общата оценка е, че е минала изключително добре. И даже тази последна дискусия още един път потвърждава, че ние разполагаме с изключително добро ръководство на Писателския съюз и с добър председател на Писателския съюз.

Така че ние сме били и сме спокойни по отношение на работите на нашите писатели. Няма нищо, което да ни тревожи. Абсолютно нищо! Линията е правилна, насоката е правилна. Винаги в работата има и някои трудности, явяват се някои особени случаи, но това не може и не бива да ни изважда от равновесие. Дај боже във всички социалистически страни да има такъв отряд писатели, тясно сплотени с партията, с народа, каквито са българските писатели и не само писателите, а и цялата наша творческа интелегенция.

Другари, Когато другарят Левчев ме покани, аз искрено се зарадвах не толкова, че ще чествувам него, ние с него се срещаме постоянно и се чествуваме, а че ще се видя тук с толкова хора. А що се касае до нас, ние сме вече и лични приятели с него. Така че аз знаех, че той ще ме покани, но че толкова хора ще покани - това не предполагах. Така че благодаря, че имам възможност, защото към края на май нямам възможност да се срещна с вас, другари. Наздраве на всички вас! (*Бурни, продължителни ръкопляскания.*)

ЦДА, ф. 1 Б, оп. 78, а.е. 323, л. 12–16.

¹ Нестенографиран пасаж от приветствието. (Бел. рег.)

Стълбата на изпитанията: Любомир Левчев на 80

Йордан Ефтимов

В изданието на норвежкия всекидневник „Aftenposten“ (на български би било „Вечерна поща“) от 7 май 1945 г. излиза кратък текст от носителя на Нобелова награда за литература за 1920 г. норвежкия писател Кнут Хамсун. Текстът по-късно бива наричан „некролог на Хитлер“. Ето съдържанието му:

Адолф Хитлер

Не съм достоен да говоря за Адолф Хитлер и не се чувствам способен да представя емоционално колко вдъхновяващи са животът и делата му. Хитлер беше воин, воин на човешкия вид и проповедник на евангелието на справедливостта за всички народи. Характерът му беше на обновител от най-висш порядък, а историческата му участ бе да действа в епоха на безпримерна бруталност, която в крайна сметка го повали. Такава е нормалната западноевропейска представа за Адолф Хитлер. И ние, близките му последователи, сваляме шапки при неговата смърт.

Кнут Хамсун

Големият писател е на 85. По време на Втората световна война, почти половин век след като е публикувал най-силните си романи и две десетилетия след най-голямото признание, това на Нобеловия комитет, той е идол и на нацистките водачи. След дълга среща с него Йозеф Гьобелс пише в дневника си: „Вярата му в германската победа е непоклатима.“ И ето го краткият текст в майския вестник. Месец по-късно, на 14 юни, Хамсун е арестуван, а поради напредналата си възраст – затворен в болница в Гримстад. Две години по-късно идва и присъдата – глоба от 325 хиляди норвежки крони.

Нямаше как да не мисля за случилото се с един от най-големите писатели на модерното време, когато стоя пред юбилея на поет и писател като Любомир Левчев. Свързва ги не само съчувствието им и съучастие на политически режими с дискриминираща бруталност. Свързва ги и мотивът – един неоромантически елитаризъм. Свързва ги и талантите – различен, но ярък. И ги разделя не само степенята на риска, нито само това, че единият приема тоталитарната кауза в края на живота си, а другият посвещава целия си живот на подчинение на такава кауза, споява се с нея, развива я, дава ѝ криле.

Ако искаш да правя апология – както някои смятат, че го изисква поводът, – бих привлякъл и името на Езра Паунд – може би най-тъмният и безкомпромисен мислител сред модерните поети. Също осъден за сътрудничество с режим – този на италианските фашисти. И прекарал последните десетилетия на живота си в лудница. Но аз не искам да правя апология. Големите поети не заслужават лигавене. Не заслужават пощада от сантиментални подбуди. А сравнението на Левчев с Паунд е ненужно – не само защото Паунд не е бил ръководител на съюз на писателите, председател на Националния съвет на ОФ и член на ЦК на БКП. Нито Тодор Живков е сравним с Мусолини или Хитлер.

И ако днес сме се събрали да честваме поета, ясно е, че ще бъдем честни първо към него. След това ще сме честни към обществената фигура, а после и към човека. А говорейки за поета, не можем да не отпадем заслуженото на един от първомайсторите на социалистическия класицизъм. Да, има ли някой, който ще оспори мястото на Корней? Баладите са най-високият жанр в социалистическия класицизъм. Тъкмо в тях, а не в одите пробват силите си най-изявените поети на епохата. А Любомир Левчев е властелинът на жанра. Неговата „Балада за стълбата“ с абсолютизирането на човешките възможности, на възможностите на вярващия идеалист, на комунистката е толкова силна творба, че не е учудващо мястото, което този поет получава в комунистическата йерархия (да, приберете си предположенията за извънлитературните умения). Неговата балада има митопоетична сила от онзи вид, който се оглежда в стенописите на Сикейрос (или Диего Ривера) и в статуите на Ернст Неизвестни (или Любомир Далчев). Дори напомня за един разказ на Борхес за мига преди разстрела на един комунист. Мигът се протяга във вечността, трае вечно.

Баладата на Левчев работи с гротеската. Тя е блестящ пример за синтетичната поетика на социалистическите реалисти, които без притеснения от кича смесват

бурлеската и травестиите и в крайна сметка възпяват чрез гротеската.

Бесилките се люшкаха от смях.
Като деца се смееха палачите:
- Изкачвай се!
- Изкачвай се, другарко!
- Пред теб е стълбата на свободата!

Става дума за стълба, която е „само нарисувана върху невъзмутимата стена“. Жената със счупени стави и разширени от болка зеници не разбира, че се блъска в стената, тя тръгва, блъска се, пада на пода, става и тръгва отново. Стълбата е алегория на страданието, разбира се. Левчев познава средновековното изкуство. Но ето баладичното чудо, ето онова проникване на фантастичното в реалността, което ще остане докрай неизяснено и което създава онзи толкова могъщ алегоричен хронотоп на баладата:

И изведнъж
замлъкнаха палачите.
Обезумяха сенките им гърбави -
женицата безименна се качваше
по нарисуваната стълба.
Изкачваше се.
Тиха.
И спокойна.
Величествена.
И недосегаема –
подобно кървава луна.

Баладата тържествува. След „Балада за комуниста“ на Веселин Андреев, „Балада за човека“ на Веселин Ханчев, „Балада за партизанската глава“ на Николай Стайков балади пишат Георги Джагаров, Младен Исаев, Александър Муратов, Евтим Евтимов. Сред тях Левчев се откроява.

Но поетът Любомир Левчев добре е осъзнавал, че притежавайки способностите на маг на идеологемата, е и творческа личност, която иска не реалното злато на владетеля (о, имала го е, разбира се), а нещо повече, нещо отвъд. И всеки път, когато е правил своите поетически алхимични опити, трябвало е да изпита на гърба си подозрението в неяснота. В едно стихотворение от книгата „Бавен марш“ от 1984 г., озаглавено „Ром“, лирическият аз се среща с поетеса, „добра другарка“. Тя му казва, че е решила да се самоубие, защото:

...всички в нещо преусяха.
Бездарниците станаха велики.
Звезди безсмислени над нас изгряха.
И само моите стихове не забеляза никой.

Но на твърдия съвет на лирическият аз – „Самоубий се!“, тя изведнъж се осеферва:

- Не! – каза тя. – За ваше удоволствие не мисля да умирам.
Аз ще живея като истински поет.
А вашите стихове – народът въобще не ги разбира.

А. Левчев на литературно четене 1967 г.

В първата си стихосбирка, „Звездите са мои“ от 1957 г., Любомир Левчев намира жанра – клетвата, комсомолското обещание, самоубеждаването. Но всичко се върти около вярата и недоверието. Верността към заветите на Партията е силна не като природните стихии, а като разумните природни закони. Но все пак – кълна се, за да преодолее неверието. И после – в целия растящ през годините корпус на Левчевата поезия тази тема непрекъснато също расте – как вътрешната борба не секва, как самоомерзението буи отдолу, как суетата, чието управление носи толкова печалба, но илюзорна печалба, се пренася и ти от манипулатор лесно ставаш самоманипулиран се и манипулиран. „Славата не е добър другар“, възкликва лирическият аз в „Света победа“ от стихосбирката „Поздрав към огъня“ от 1978 г. Но човекът е жив и продължава. Продължава, опитвайки се да вярва, че ще се справи със самоневерието, страха от наблюдение и контрол:

Как ме гразнят тези металически чистачки.
Сякаш някой се опитва да ме дирижира.

Може би
тези глупави чистачки се опитват
да изтрият гледката,
която ме връхлита?!

вика субектът в „Буря – разплата в неделя“ от стихосбирката със същото заглавие от 1976 г. И този вик ме оглушава досега. Това гърчещо се същество, надарено с дарбата да вае изкусни словесни форми и дарбата наказание да знае колко лесно е да владееш хората със словото.

Първа публикация: Дневен труу, 30 април 2015 г.

Колко струва шампанското в Кремиковци? А. Левчев на посещение в бригадата на Георги Карауланов, 1971 г.

Отворено писмо до Йордан Ефтимов във връзка с участието му в юбилея на Любомир Левчев

Владимир Сабоурин

Уважаеми г-н Ефтимов,
Обръщам се към Вас с това отворено писмо във връзка с участието Ви в отбелязването на юбилея на Л. Левчев, намерило израз в текста Ви „Стълбата на изпитанията: Любомир Левчев на 80“, публикуван във в. „Труд“ от 30 април 2015 г. Знаем, че този жанр е свързан с губене на време и печелене на врагове, но след определена възраст е по-скоро естествено и добре враговете да са ясни и времето да е изгубено. Смятам, че текстът Ви, посветен на юбилея на Л. Левчев, не бива да остане без рефлексивен отзвук и обсъждане най-малкото в средата на литературното поколение, към което принадлежим. Познавам и уважавам последователността на интереса Ви към литературната фигура Л. Левчев от 90-те години на миналия век до днес. Навремето този интерес предизвика у мен почуда, но в онези години имаше доста учудващи неща, които приемахме и изживявахме като нещо, което се прави за първи път, случва се сякаш за първи път. Имаше радост и очакване в това какво ще направи поетът Йордан Ефтимов – и ето: той сега видимо доволен на една маса с Л. Левчев. През втората половина на 90-те това беше събитие. Дори не съм сигурен дали лично съм присъствал в кафенето, или съм бил в него чрез разказ – но събитие имаше. Почудата беше неотделима от една събитийност, заредена с вяра в непредвидимата неповторимост на случващото се. Среща на постмодернизма (за мен: авангарда) и социалистическия неоромантизъм на една маса, пък била тя и не точно изчистено операционна. Двайсет години по-късно отново Ви виждаме да седите заедно с Л. Левчев в едно доста по-публично маркирано пространство, вече в ролята на литературен критик (така виждат Вашето участие медиите), но определено и като поет от поколението на „рожените след това“ (по думите на може би най-големия лъв и по-късно реалносоциалистически поет на ХХ в.), и съответно неизбежно представляващ това поколение на тържественото честване на един класик на социалистическия неоромантизъм. Сред публиката, почетен с поименно отбелязване и снимка, е друг представител на поколението на рожените след това – Тома Марков. Вие обаче сте на подиума заедно с юбилея и Вашето присъствие там Ви натовава със символното представителство на поколението ни при едно събитие, почетено от „представители на българския обществен, интелектуален и политически елит“. Пред този елит, сякаш до Л. Левчев, Вие представяхте поколението на поетите и литературните родени след това (по едноименното стихотворение на Брехт). Доколкото мога да преценя, текстът Ви „Стълбата на изпитанията: Любомир Левчев на 80“, публикуван непосредствено след събитието, иде освен всичко друго да легитимира и литературноисторически да опосреди и релативира по един впечатляващ прецизен начин участието Ви в юбилея на Л. Левчев. В никакъв случай не бих поставил знак на равенство между легитимиране и оправдание, но Вие знаете и ние, които споделяме с Вас едно литературно поколение, знаем, че участието Ви в това събитие се нуждае от легитимиране пред лицето на рожените след това. Присъствието Ви на подиума до юбилея Л. Левчев освен това вероятно легитимира и него като почетен от присъствието на емблематична фигура на поколението на поетите, формирали се през 90-те години на миналия век. Каквато и да е била функцията на присъствието Ви и на текста Ви (често принципно неконтролируема от автора), той представлява интерес сам по себе си, с идеите си и със словото си. Той започва с безспорно гръско истинно говорене, съпоставящо Л. Левчев с Кнут Хамсун и Езра Паунд като примери за обвързвания на литературата с тоталитарните режими. Това говорене е смело, защото по тези земи комунистическият режим в крайна сметка не бе и не е консенусно недвусмислено и с юридически последици осъден като престъпен. Всеки от читателите на вестника, в който е публикуван текстът Ви, може с пълно право да възрази в читателско писмо до редакцията на самото съполагане на националсоциализма и фашизма, от една страна, и комунизма, от друга. Да, съпоставката на Л. Левчев с Хамсун и Паунд е истинна и смела, но защо е оставена безпоследствена тъкмо по посока на натрапващото се сякаш разгръщане на разликата, произтичаща от изходните Ви аналогии, а именно: осъждането, съдебната присъда, интернирането в болница или лудница, от едната страна, и тържественото честване на юбилея на жив класик, от другата? Вие

предпочитате да продължите с жанров и близък прочит, но няма вярвате, че това е залогът на честването на Левчев? Дали е комунистически Корней или комунистически Метерлинк? (Но не може да е мотивиран в колаборационизма си от „един неоромантически елитаризъм“ и едновременно с това да е „един от първомайсторите на социалистическия класицизъм“ – за подобно твърдение бихте скъсали всеки студент втори курс.)

Или трябва все пак да се съгласим, че комунистическият режим, с който Л. Левчев е колаборирал на най-високо равнище, все пак не е престъпен? Единствено в случая, че той не е престъпен, честването на Л. Левчев би било приемливо. Но ние, родените след това, твърдо смятаме, че той е престъпен, нали? Вие твърдите, че не искате да правите апология на Левчев, но същевременно приемате честването му и пряко участвате в него. Твърдите, че се чества поетът, но защо тогава са аналозиите с Паунд и Хамсун? Те също са поети в събирателното немско значение на високи литературни творци, но е било немислимо да бъдат чествани като такива прижибе поради сътрудничеството си с престъпни политически режими. Защо приемате това да е възможно при Левчев и смятате за приемливо да участвате в честването му?

С право отбелязвайки разликата в „степенна на риска“ в сътрудничеството на Хамсун и Паунд, и при институционално и монетарно осребрението и неосъден колаборационизъм на Левчев, Вие същевременно говорите за „изпитания“, извеждайки ги в заглавието на текста си, и за „гръско се същество“, с което го завършвате. През какви изпитания, Бога ми, е преминал Левчев, освен евентуално, но непроверимо во стаичката на съвестта си? (Знаем обаче, че литературният текст не може да бъде документ на морални казуси.) Къде се е гърчила креатурността му, освен в бомбастичната реторика на соцнеоромантизма? Бил ли е декомунизиран, привлечен като обвиняем или свидетел в качеството си на непосредствено приближен до престъпната върхушка на извършителите на престъпленията, подложен на разпити за ролята си в престъпния режим на комунизма, или може би е имал забрана да публикува след 1989-а? (Изброявам рутинните практики при денацификацията в Германия.)

Не смятаме ли, родените по-късно, че фигури като Л. Левчев трябва да бъдат подложени на процедури на декомунизация и фактът, че това не се случи, е фатален за обществото, в което живеем и пишем?

И какво всъщност чества нашето поколение от Ваше име като участник в честването на юбилея на Л. Левчев? Не чества ли поредния демонстративен отказ за обявяване на комунистическия режим за престъпен ако не в юридическия, то поне в някакъв етическокомпенсаторен смисъл на думата?

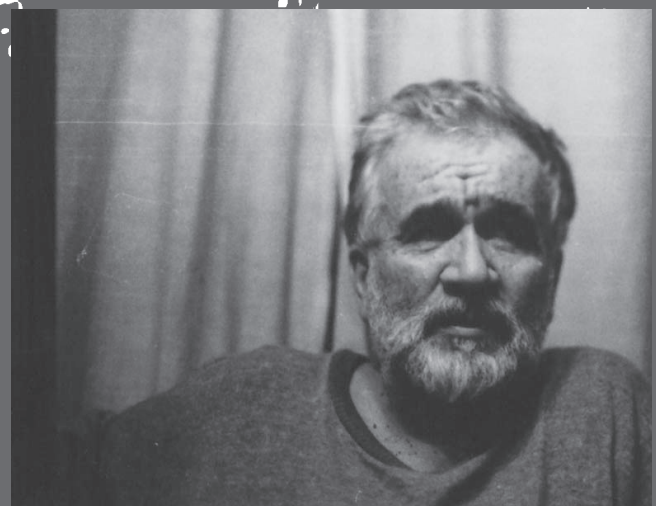
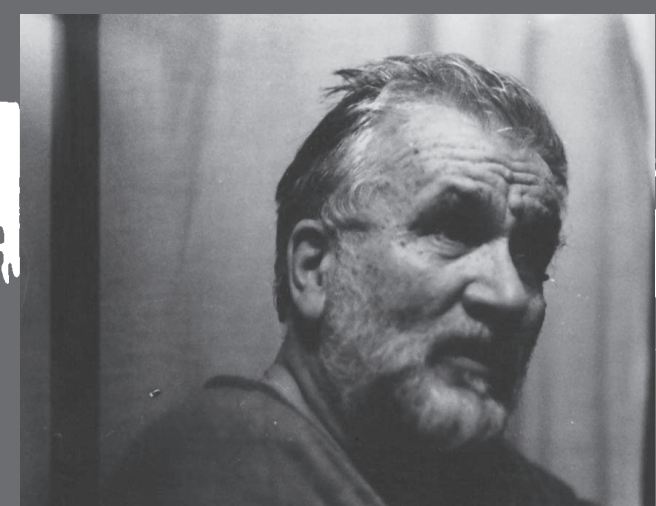
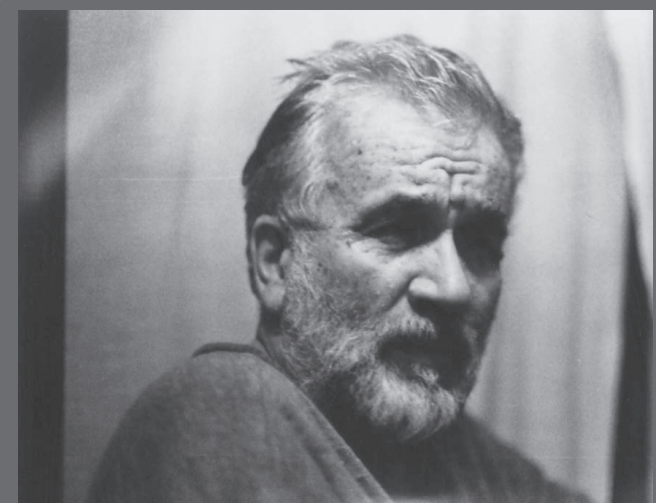
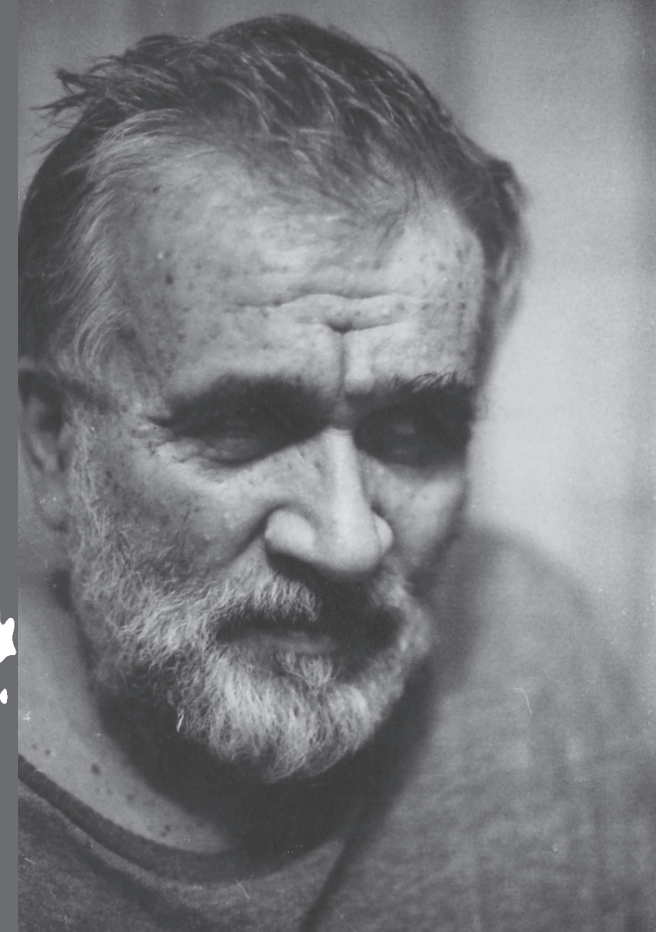
Който е бил достатъчно свободомислещ, за да харесва мислителя Карл Шмит в една ситуация на всеобщо изтласкване на миналото – а са го харесвали Кожев, Козелек, Таубес, – е отивал да го види в родното му провинциално градче, во стаичката му на денацифициран и лустриран велик мислител на политическото като фундаментална дистинкция между приятел и враг със забрана за преподаване във ВУЗ. Немислимо е било 80-годишният юбилей на Шмит – двайсетина години след края на нацизма – да бъде честван тържествено и публично със санкцията на политическия елит на ФРГ. Защо при Левчев да е допустимо и приемливо? Още една възможна аналогия: организираният от Шмит научен конгрес „Еврейството в правната наука“ (1936) и националкомунистическото подключване на БП в пропагандната кампания по време на Възродителния процес, когато Левчев е председател на Съюза.

Защо не се ограничите да го посещавате в неговия Плетенберг, в единствено приемливата при колаборационист от неговия ранг приватност на засвидетелстването на уважението към него като поет?

Защо не изрекохте там думите „Честит рожден ден, поете“, за които медиите трогнато съобщават, че с тях сте се „обърнали към него просто“ от подиума на юбилейното тържество в зала 6 на НДК?

Ако не друго, то текстът Ви ясно показва, че Вие знаете, че ние, които споделяме с Вас едно литературно поколение, знаем, че няма нищо просто в това обръщение.

Текстът е качен на 19 май 2015 г. в блога на Владимир Сабоурин:
<https://vladimirsabourin.wordpress.com>

Четири лица от 90-те

Митове и поуки: Как да понесем себе си?

Йордан Ефтимов

Уважаеми проф. Сабоурин, Отговорям на Отвореното Ви писмо с такова закъснение единствено заради края на семестъра и здравословни проблеми, а не защото пренебрезвам въпросите, които то поставя, или защото тонът на писмото Ви и особено на последвалите няколко на брой постинга в личния Ви електронен блог намирам за не особено свързани с академичното общуване.¹

Разбира се, основният въпрос – дали не съм написал текста си „Стълбата на изпитанията: Любомир Левчев на 80“, за да прикрия участието си в това, което наричате „тържествено честване“ – има твърде прост отговор: написах го не след, а преди да отида в НДК на рецитала, организиран по случай 80-годишнината на Левчев. Нещо повече – не бих написал текста, ако не бях поканен, тъй като той бе предвиден за четене там, в НДК. С други думи – нека го кажа ясно – бях в НДК на първо място за да напиша този текст. И на второ – за да го произнеса пред аудиторията, която си представя, че ще присъства. Текст, замислен като хвърлена ръкавица. Проф. Сабоурин, благодаря ви сърдечно за това, че с Отвореното си писмо ми давате възможност да разширя темата на говоренето си, започнало с текста ми, публикуван в „Труд“ на 30 април т.г. Разширяване, което трябва да се развие главно по посока на нашето място като изследователи, творци и хора във връзката ни със случилото се в епохата на Народна република България и на комунизма в Източна Европа. Съгласен съм с Вас, че между нашите действия има постоянно взаимодействие, но не съм съгласен с много от казаното от Вас за рамката, в която ни поставяте.

Най-напред, лаская се от определението ви „емблематична фигура на поколение“. В контекста на писмото си Вие пишете: „Присъствието Ви на подиума до юбилея Л. Левчев освен това вероятно легитимира и него като почетен от присъствието на емблематична фигура на поколението на поетите, формирали се през 90-те години на миналия век.“

Ще призная, че тези думи ме смутиха преди всичко заради мястото, което ми отреджат в българската литература. Не, не съм се схващал като делегат, не съм се възприемал като говорител на поколение. Моето мнение относно поколението изразих много отдавна – в статия, озаглавена „Защо съществува или не съществува поколение на 90-те?“. Тя бе публикувана в сборника „Дискусии 2000“ от Академичния център за литература и култура през 2001 г. В нея пишех: „Едно поколение може да вижда като общо за себе си само изхвърлеността си от институциите.

И съответно – от институционализираните и институционалните езици. Да ги вижда дори когато владее институциите.“ Защото смятах (и продължавам да смятам), че, първо, „понятието „поколение“ никога не е било литературоведско, а политическо и при това – неформално понятие“, че, второ, „понятието „поколение“ е част от политиката на репрезентацията;

¹ Но нека кажа все пак и няколко думи за странното доверие, което Вие, проф. Сабоурин, проявявате към органите на пропагандата и собствената Ви реторическа работа. Вие, първо, разчитате твърде много на един похват – повторението до вътръсване. Любимият похват на Йозеф Гьобелс. Той впрочем казва: „In Zeiten, da Täuschung und Lüge allgegenwärtig sind, ist das Aussprechen der Wahrheit ein revolutionärer Akt.“ „Във времена, когато измамата и лъжата са навсякъде, изричането на истината е революционен акт.“ Но на него принадлежат и отлично работещите като инструкция думи: „Eine Lüge muss nur oft genug wiederholt werden. Dann wird sie geglaubt.“ „Една лъжа трябва само да се повтаря достатъчно често. Тогава става самоочевидна истина.“ Може би смятате, че академизмът не пречи да вкарате в употреба този девиз? Несполучливият повторен многократно от Вас израз е „тържествено честване“ – честването е тържествено по дефиниция, а изразът е с алитерационна игра, на която могат да завиждат, но само мнозина от българските политици. Вие обаче наблягате на това, че честването е било, както твърдите, „почетено от представители на българския обществен, интелектуален и политически елит“. Разбирам, че цитирате два или три вестника, не разбирам как можете да вярвате, че внушенията им са чистата истина. Не, събитието бе посетено от възрастни творци, както и не толкова многобройни по-млади творци, повечето от които дошли от любовитство или защото ценят поезията на Любомир Левчев и нямат тази отговорност към миналото, за която призовавате Вие, но призовавам и аз. Политиците бяха представени от Михаил Миков, Румен Петков и Жорж Ганчев. Ако бяхте прочели репортажа на Анжела Димчева във Fakel.bg от 3 май, щяхте да имате сравнително добро описание на случилото се. Тоест да знаете какви бяха реалните размери на тържествеността.

Лиляна Стефанова и Л. Левчев на път към X конгрес на БКП, 1971 г.

то е свързано с дискурсивизацията на литературните институции“, и че, трето, „понятието „поколение“ е лявоориентирано понятие“. Погледнато така, за поколение имате основание да говорите Вие, но не и аз. Аз бях част от едно поколение, тоест от група, която се опитваше да промени статуквото в българската култура. Доколкото мога да преценя, тя не успя в тези си намерения. Но промяна бе осъществена от първото открито постмодерно българско поколение – това на Ивайло Дичев, Александър Къосев, Владислав Тодоров... И тази промяна даде възможност на нас да работим върху изследванията си далеч по-комфортно. Но и ни възпря в опита за онази радикална преоценка, която жадувахме. Тя включваше по-висока саморефлексивност и самовзискателност.

Публично се самообявявате за морален съдник. Това е недопустима позиция за мен. Недопустима най-вече заради всичко, което знаем за морала и морализаторството от нашите учители – като теоретична рамка и като историческо познание за практики.

Ако щете, наречете ме „постмодерен релативист“, но според мен когато някой заговори за морал, вероятността да има гузна съвест е голяма. С други думи: най-често морализаторстват аморалните или грешниците. Знаеше се, че е така със Стефан Цанев, с Блага Димитрова и т.н. А самият Вие сте един от най-добрите български познавачи на Франкфуртската школа. Това прави нещата с търсенето на морал особено остри. Разговорът за това доколко и как можем и трябва да говорим за морала на хората от социализма беше започнал в началото на 90-те години. И бързо преустановен. Да, предпочитам да употребявам най-напред това обобщение, защото съм убеден, че първата разлика наистина е разликата между хората с опита на реалния социализъм и хората без този опит, както отдавна е толкова ясно за какво става дума, когато се говори за хора с опит от нацизма или хора с опит от концентрационните лагери. Тогава, в началото на 90-те, във все още непреименуванния „Литературен фронт“ излизаше поредицата на Марин Георгиев „Крах на митологията“, докато в новоизлюпенния „Литературен вестник“ разчитаха на преводните текстове и на първо място, на главите от книгата на Цветан Тодоров „На предела“.²

² Тогава се разразяваха и малки схватки – отново по същество по темата за възможната морална отговорност на хората с опит от социализма – между отделни писатели. Спомням си например обвинението, отправено от зам.-главния редактор на „Литературен фронт“ Марин Георгиев, но този път всъщност на страниците на „Литературен вестник“, че Ивайло Дичев (убеден съм, че беше избран като представител на тогава ярко настъпилото чрез вестник „Култура“ на интелектуалната сцена поколение на българските постмодернисти) е имал неравен старт в живота в сравнение с него, родения в село Биволаре. Аз прочетох текста му като алегория за цялата промяна в структурата на българските културни институции в зората на онова, което дълго бе наричано Преход.

Не мога да понасям някой да ми чете морал, преди да е обосновал своето разбиране, а след това посочил своето място в рамката, която сам поставя. Това вече е задължително в литературноисторическите ни занимания, а още повече, когато използваме гумичката „морал“. А като казвам „посочил своето място в рамката, която сам поставя“, имам предвид не само нашата отговорност в текстовете ни, но и нашата съдба като личности. Ние и двамата например не сме имали възможността да бъдем изкушавани от дявола на комунизма заради рождената си дата, но не сме, доколкото познавам и Вас, общували с дявола и в епохата на посткомунизма. Вие може би подозирате друго? И все пак нека го кажа ясно: единствените литературноисторически изследвания, които съм чел напоследък директно насочени към въпроса за моралните импликации на творчеството на поетите от епохата на НРБ, са изследванията на Никола Георгиев и Яни Милчаков, както и на колегите ми от Нов български университет Пламен Дойнов и Михаил Неделчев. До тях бих поставил и собствената си последна изследователска книга „Поетика на съгласието и несъгласието“. Чели ли сте тези книги? Познавате ли как аз и колегите ми поставяме въпроса за нравствената отговорност на тези поети с оглед поезията им в нейното развитие и с оглед участието им в културния и обществен живот на България?

От една бележка на Александър Къосев по повод отново публикуваното в интернет наскоро писмо на Георги Марков до Левчев виждам, че той със сигурност не е чел нашите книги. Той пише: „Между другото този текст на Георги Марков показва и как т.нар. „морал“ прониква в т.нар. „стил“ и разбива на пух и прах тезата, че конформизмът и поетът у Л. били нещо различно и че поетът си оставал велик, въпреки че човекът бил номенклатурен слуга. Георги

Марков не е могъл да види – не е доживял – как Левчев ще развива нови, пресни авто-митологии за себе си в чудовищните си автобиографични произведения от около 2000 страници. За това ще дойде време да напишем.“ Всички знаем, че това няма да стане – първо, защото иска робен в творчеството и второ, добросъвестност. А добросъвестността се основава на принципност и разширено познание, включващо различни контексти.³ Познавам добре това писмо на Георги Марков, който го пише след статия на Левчев във вестник „Народна култура“, озаглавена „Верую на новия човек“. Статия, в която Левчев нарича Солженицин „белогвардейска отренка“. Първото немигрантско българско издание на писмото е в сборник с есета на Марков от 1990 г. и оттогава е широко известно на културната ни общественост.

Днес обаче имаме нов сборник с текстове на Георги Марков – фрагменти и есета – и в него фигурата на поета Любомир Левчев се появява многократно. Очевидно Левчев е бил не само личен приятел на Георги Марков, но и сред най-значимите поети на епохата. В есето „Собственият фашизъм“ Марков разгръща идеята за вътрешния фашизъм, който е истинската причина за стагнацията извършване на зло. Системата си е система, но нещо вътре в нас ни кара да ѝ се подчиняваме. Есето представлява вариация по темата за баналността на злото, подета от Хана Аренд през 1963 г., а разликата е отнасянето към света на реалния социализъм. Към края на това есе се появява пасаж, който не съдържа име, но който може да се отнесе към личността на един-единствен поет. Ето го: „И колко добри таланти бяха позребани от ритуала на стагнацията признание. Познавах един млад български поет, високоинтелигентен,

³ Ще дам само пример за това как подобна проблематика в съседно на поезията поле – визуалните изкуства – също остава нерешена. На откриването на изложбата „Изкуството за промяна 1985-2015“, състояло се на 20 януари 2015 г. в СГХГ, Александър Къосев започва речта си с коментар на една картина, стояща на самия вход на изложбата – картината е на Светлин Русев. Според проф. Къосев Светлин Русев „тогава има една изключително важна и въздействаща картина, един автопортрет“. А картините му върху „проблема, наречен Русев“, са „мрачни, традиционни, но силно въздействащи картини“. (Видеото от събитието може да се види на адрес: <https://www.youtube.com/watch?v=OsPDYwguBtU> (АЛЕКСАНДЪР КЪОСЕВ открива изложбата „Изкуството за промяна 1985-2015“, 20.01.2015 г в СГХГ. Видеозаписът и монтажът са дело на д-р Юлиан Митев; Youtube, публикуван на 21.01.2015 г.). Въпросът какво означава важна картина, за кого важна, с какво и за кого въздействаща остава неосговорен. Твърдя, че личностният конформизъм и неконформизъм, ролята на личността на Светлин Русев за българските визуални изкуства са сравними с тази на Любомир Левчев за литературата. Сравними поне доколкото изискват взаимно интерпретиране с оглед и немалките разлики в различните периоди на творчеството им, както и на мястото им в институциите на НРБ.

невероятно чувствителен, очевидно призван поет. Той прекара дълго време на своя поетичен остров, забелязван само от малцината истински ценители на поезия. Но собственият фашизъм работеше в него и внезапно без никаква особена причина той напусна своя поетичен остров и се прехвърли на континента на стадото. Там, разбира се, го прекараха през най-унизителни изпити, в които той блестящо доказа, че е скъсал със своята индивидуалност. И после вместо поетични слова той започна да произнася познатите звуци на стадото. Признанието, както се казва, по всички линии не закъсня. Критици, рецензенти, цялата тази драккаческа организация се хвърли и го тури наред с Яворов и Ботев. И понеже беше желан и нужен, такива като него са редки в стадото, той беше издигнат на забележителен пост, нека кажем – на поста вицепомощник овчар. Той извърши пълно предателство спрямо своя талант, спрямо своята индивидуалност, като пожертва песента си в угода на блеенето. Но борбата между собствения фашизъм и таланта на човека не спря. Както чух от слухове, неотдавна той е направил опит за самоубийство, но все още е жив.⁴

Прочетох есето едва при първото му пълно издание днес. И с почуда виждам, че примерът с българския поет следва примерите с Езра Паунд и Михаил Шолохов. Точно с тях. Не бива да забравяме, че говорим за жанр на публицистиката, а не на историята. Както в моя текст в „Труд“, така и в своето есе Георги Марков разсъждава и привлича на страната на моралните казуси своите читатели, а не предлага пунктуална и търсеща цялата истина картина на описаното. Такава обаче – частично – може да се види в литературноисторическата статия на Пламен Дойнов „Версията Левчев“, публикувана през септември 2013 г. в „Литературен вестник“. В нея се разказва за публичното поведение и обществената позиция и положение и само отчасти за творчеството на Левчев от 1962-1964 г. Но се разказва аргументирано и с желание за търсене на повече истина. Прочетете този текст, който казва много за обществения статус на един поел към утвърждаването си поет, но остава за друг разговор взаимоотношението на този статус с творчеството на поета. Този друг разговор Пламен Дойнов също е водил.

Накратко – няма как да пренебрегнем не само значимостта на поета Левчев, няма как да пренебрегнем и неговата съдба. Но това, на което настоявам аз, е, че не можем да пренебрегнем и самосъмнението и понякога самоомерзението, които се четат в стиховете му от различни периоди на творческия му път. Тук може би е моментът с „грешката“ да слога в едно неоромантизма и класицизма. (Вие пишете: „Дали е комунистически Корней или комунистически Метерлинк? (Но не може да е мотивиран в колаборационизма си от „един неоромантически елитаризъм“ и едновременно с това да е „един от първомайсторите на социалистическия класицизъм“ – за подобно твърдение бихте скъсали всеки студент втори курс)“. Бих приел забележката Ви като израз на наблюдателността на бдителен колега изследовател на литературата от епохата. Но вие не сте такъв изследовател. Не сте наблюдателен и по отношение на моите формулировки. Защото най-първо аз пиша, че един неоромантически елитаризъм е мотивът поетът Любомир Левчев да избере асансора, издигнал го до върховете на писателската йерархия на НРБ. А след това в друг пасаж използвах метафората „социалистически класицизъм“, за да припомня добре познатата истина за строгата литературна система, включително жанрова, но най-вече – подчинена на службата на двора.

Не съм имал наум да ги употреба в някакъв литературноисторически ригоричен аптекаризъм, както не са го правили и много изследователи на културата на тоталитарните общества преди мен. Да ви припомня поне един пасаж от прочутия текст на проф. Яни Милчаков „Стих и сталинизъм по български“: „Трябва обаче аналитична концентрация по други частни, и по същество най-важните, теми: защо например общият тоталитарен монументализъм придобива при изкуствоведските истории и анализи различни имена – „неокласицизъм“ – за сталинската архитектура и „неоромантизъм“ – за хитлеристката; защо Хитлер в края на краищата се отказва от готиката, понеже я смята за твърде усложнена и повлияна „от Азия“ (!) и предпочита гръко-римските колонадни грамади, които чрез посредничеството на руския „ампир“ (в точния си смисъл на „империален стил“) отново сродяват хитлеристката архитектура със сталинската“⁴. Да, Левчев се преживява като елитарен дори когато вече е автор на текста на популярната рок балада „Да те жадувам“ (стихотворението се нарича „Недопустимост“).⁵ А истинският шедьовър, резултат

⁴ Яни Милчаков, „Стих и сталинизъм по български“ (частта „Тирани, пропорции, ритми“) – електронно издателство LiterNet, 20.08.2004 <http://liternet.bg/publish11/yani_milchakov/statii/stalinizym2.htm>

⁵ За това как стои проблемът с трима от големите писатели в страната непосредствено на север от България, ще цитирам един малко дълъг пасаж от втората част на друг текст на Яни Милчаков – „Три глоси към „Убийство в Чикаго“ (в „Литературен форум“, бр.10 (433), 31.10.-06.11.2000 г.): „Представлявах балканско съответствие на революционния

Ангела Девис и Л. Левчев, 1972 г.

от това му усещане е стихотворението „Ром“ в стихосбирката „Бабен марш“ от 1984 г.⁶

аристократизъм..., бяха антибуржоазни, антимеркантилни и антидемократични. В цивилизационно изостаналата селска страна, управлявана от корумпирана и безотговорна политическа класа, антилибералната, революционно-мистична реторика на крайната десница разбираемо предизвикваше възторзите на интелектуалните елити...“

Така съвременният румънско-американски политолог Владимир Тишмяню описва духовната атмосфера в Румъния от времето, когато с „Желязната звардия“ фатално свързва своите младежки политически идеали най-големите румънски имена в световната литература и в хуманитарната мисъл на ХХ в. – Мирча Елиаде и Емил Чоран. Третият от „великата румънска тройка“ Йожан Йонеско, който въпреки че известно време членува в Гвардията, единствен прави публична критична равнометка на този епизод в интелектуалната си биография и остава до смъртта си едновременно непримирим противник както на мъртвия националсоциализъм, така и на живия комунизъм – във всички негови исторически форми преди Втората световна война и в следялтенския свят.

Какво още ги е мотивирало? Както всички модернисти от 20-те-30-те години на ХХ в. – амбицията да създадат велика култура чрез радикалната политическа утопия. Е. Чоран пише, че „суетата на човека, роден в малка култура, остава вечно наранена“. Атакувани от западните леви кръгове за твърдия си и последователен антикомунизъм, тримата румънци чрез Йожан Йонеско изрекоха не без право и не без мъка за гладната си и измъчена родина, в която, създаден от Изток и ухаждан от Запад, билееше обезумелият самран: „Френските интелектуалци са призвани да се заблуждават!“ При това посочиха като най-потресаващо „веществено доказателство“ за половинвековна заблуда хвалебствена статия от реномиран френски ляв вестник за „реформаторския размах“ и „перспективните визии“ на Чаушеску с дата... 14 декември 1989 година!

През 1992 г. избухна бурна дискусия, която обхваща авторитетни интелектуални среди от двата бряга на Атлантика. Повод даде обстоятелството, че в своите мемоари Мирча Елиаде не се покайва категорично за миналото си на „железен гвардист“, а го премълчава.“

⁶ Ето текста му:

Ром

Трябва да знаеш как се пие ром,
за да изпиташ неговата тайнствена наслада.
Ромът е празничен и вдъхновен като псалом
и е безмилостен като испанска клада.

Най-напред ми позвъни
една ужасна секретарка.
А след това и поетесата се появи,
„добрата наша другарка“.

Ухаеше убийствено на алкохол.
Да я почерпя пак, бе престъпление.
И тя седеше като мъж на моя стол
с огромно и трагично напрежение.

От монолога ѝ разбрах, че аз съм нейният поет,
че трябва истината страшна да разкрия
в един съвет... Само в един съвет! –
Дали да се самоубие?

- Виж - каза тя – как всички в нещо преуспяха.
Бездарниците станаха велики.
Звезди безсмислени над нас изгряха.
И само моите стихове не забеляза никой.

И още нещо, което може и да ви се стори куриозно. Когато проф. Неделчев прочете текста ми, първата му реакция беше: „Пак спориш с мен!“ Спорел съм, назовавайки баладата свръхжанр, когато той е обявил в своя студия отпреди няколко години, че големият жанр на социалистическия реализъм е одата. Но мнението си той изрази в устен разговор. Ако се стигне до научна дискусия, спор няма да има – и двамата с проф. Неделчев познаваме динамиката на жанровете и кои са периодите, през които баладата или одата са били предпочитани от подчиняващите се на комунистическата идеология поети. Не бихме спорили, смятам, и за вложения в играта с идеологията талант.

Но да не избягаме от темата – мястото на поета и обществената личност Любомир Левчев. Тъкмо заради този поет ще е по-разумно да припомним друга, далеч по-литературноцентрична двойка понятия – социалистическия реализъм и социалистическия модернизъм. Защото тя описва добре литературната битка на Левчев, един от модернистите в българската поезия, търсеща своя издател и читател в годините, когато начело на тоталитарната държава стояха хора с имената Пеко Таков и Мако Даков. С грузи думи – Левчев е сред малкото значими градски поети на епохата.

Бях поканен от Любомир Левчев да говоря на честването на юбилея му в НДК. Както ме попита ме без язвители подтекст ден по-късно Цветан Марангозов: „Лауадио ли си държал?“ Аз знаех какъв е форматът и че ще съм след остроумията на Иван Гранитски и проникновенията на Ангела Димчева. И все пак се съгласих. Но освен това спазих уговорката и изпратих на Левчев словото си два дни по-рано. Той ми се обади да ми каже, че текстът е твърде дълъг за случая и че „съдбата на червените бокуци е различна от тази на Езра Паунд“. Иронията е един от инструментите, с които всички си служим понякога независимо дали сме поети.

Затова на честването в НДК отидох, но казах само две изречения, едното от които – че съм написал текст и той ще излезе „тези дни“ (не можех да съм сигурен, че наистина ще излезе в „Труд“). Другото изречение гласеше: „Тук съм заради поезията – онази, която ни прилича на пълтна планина, когато зад нея се крие кристална клетка, и онази,

Прахомах младостта си по строежите.
Опитах и с възторг, и със страдание.
Сега остава ми последната надежда –
да си поускам от смъртта признание.

...Човекът по-силно от Бог обича туй, което е създал.
Поставя го над себе си. Готов е да умре за него.
Тази ужасна страст прави бездарника и гения колеги.
А мене... за живота на човека ми е жал.

Но гледах своята сестра несретна строго
и съжалявах, че не съм пиан и аз.
Какво да отговоря! Тя не търси логика...
- Самоубий се! – казах сухо, с равен глас.

Да, в рома непременно трябва да се сложи лег.
- Не! – каза тя. – За ваше удоволствие не мисля да умирам.
Аз ще живея като истински поет.
А вашите стихове – народът въобще не ги разбира.

която ни се струва като бистра вода, когато в подмолите ѝ кръжи страшен мрак“. После го поздравих с юбилея. Преди да изпратя текста на „Труг“, направих само една поправка от първоначално написаното – махнах от изреждането на балагистите на партизанското движение Николай Стайков. Левчев не можеше да забрави, че този рустикален какавизъм му е бил опонент в спора за свободния стих. А може би и за друго. И когато коментира текста ми, обърна внимание и на този гразнец момент – че името му стои до името на онзи, чието „песни“ имали „дъх на хляб“. Реших да му го спестя. Може би пример за автоцензура? Или пък дори че Левчев ме е цензурал? Нека все пак различаваме повече и виждаме ясно мотивите на творческите и критическите решения. Пък и Вие, проф. Сабоурин, задължително знаете кой е Николай Стайков и какво е писал, нали?

В есето си „Поезия и стихоплетство“, публикувано много след смъртта на автора си, всъщност едва тази година, Георги Марков пише: „Човек няма какво да иска от Николай Зидаров, Николай Стайков, Владо Голев, Марко Недялков и куп други. Не си заслужава въобще да се спираме на подобно творчество, въпреки че авторите им имат право на безплатно държавно погребение и некролог с портрет в „Литературен фронт“.⁷ И това след като е обявил, че „силата на едно изкуство зависи от искреността на своя създател“, позовавайки се на Огюст Роден и на... Любомир Левчев.

В същото есе Марков по-нататък стига до една позиция, която аз и като изследовател, и като поет разбирам и приемам: „Но едно име искам да спомена като много интересен случай, макар и от друго поколение: Любомир Левчев. Безспорно един от най-надарените поети в днешната българска литература, при това дълбоко свързан с комунистическата идеология. Като четете стиховете на Левчев, човек може да види илюстрирана драмата на този поет. Едва ли има друг поет у нас, в чието творчество да се редуват най-силни поетични откровения и празни декларации. Едно непрекъснато сражение на таланта с пороя на обезличаващата действителност. Случаят Левчев заслужава особено внимание и се надявам в някое бъдещо предаване да се спра подробно на поезията му.“⁸

Това за мен обаче е недостатъчно. Бих предпочел да видя какво е станало с българската поезия, след като в нея се включва Левчев. Да разбера какво се случва с неговата поезия, когато той променя своя статус. И как близките до тоталитарните режими поети могат да бъдат видени в една по-широка координатна система, в която биха попаднали поетите близки на различни монархични или други режими.

Не може да е прав онзи, който отхвърля сравнението с творците от други епохи, приближени до властта. По-доброто историзиране е онова, което отчита разликите, но вижда и приликите. А такива с Овидий и Вергилий виждам доста отчетливо. Та „Енеида“ си е просопография – възхвалява на Август чрез рода му и извеждането на произхода му от Венера и Еней. Ами финалът на „Метаморфозите“ Овидиеви с апопеоза на Цезар, който се превръща в звезда? Левчев е подчинил творчеството си на негов прочит на идеологията, а не на Живков, когото четка в своите доклади на форуми, но за разлика от Лъчезар Еленков, Нино Николов, които използват директно името на Живков – не и поименно в поезията си. Априлиадата тече и както пише Пламен Дойнов, Левчев активно работи – особено през 80-те години – за превръщането на Април и Живков в синоними. Моята критика към него никога не е била свързана с подчиняването му на голям разказ. От това винаги трудно се получава литература. Нито Химнът на Кирил и Методий е голяма литература, нито Одата на радостта. Но са със силен социален импакт. Левчев хиперболизира наред с метафорите и парадоксите и на практика е почти винаги извън стандарта за изпънена поръчка. Той се стреми да я надскочи, употреби като батут, а понякога да я излъже. Ето защо и дадох пример с ранната му балада за партизанката мъченица, а не с късните му творби, в които няма и грам комунизъм, но често са и беззащитни като голи охлюви.

Ние сме изправени пред много по-големи проблеми – този за големите поети, приели недопустими от наша гледна точка идеологии, този за големите поети мизантропи, този за големите поети и техните компромиси с властта, но и този за всички онези, които са били жертви, без да са талантисти творци. И когато се питаме къде е

⁷ Георги Марков, „До моя съвременник“, София, Фондация „Комунистас“, 2015, с. 310.

⁸ Там, с. 314.

Писателите позират (от ляво на дясно): Пантелей Зарев, Владимир Голев, Любомир Левчев, Дико Фучеджиев, Стефан Гецов, Младен Исаев, Павел Вежинов, Георги Джугаров, X конгрес на БКП, 1971 г.

мястото на Левчев, мога да отговоря без притеснение, че много от художествените му текстове няма да попаднат в категорията голяма литература. Дори повечето. Но има и такива, които са. А художественият талант се вижда и в поръчките текстове.

Заради Отвореното Ви писмо започнах да следя по-редовно блога Ви, проф. Сабоурин. Така и видях „Епитафия на бедния Д. Д.“. Не знам обаче наясно ли сте, че немскоезичният Димитър Дублев е посредствен поет? И че е сред посетителите на Цветан Марангзов в Мюнхен, които след това пишат какво са видели и чули за където трябва. Едно обаче всеки може да провери – Дублев е свръхкомунист.

Ами примера с Евтушенко, който в коментар в блога Ви дава Яни Милчаков? Да, това е примерът, върху който можем да се спрем и да го обсъдим. Защото има ли някой, който да отрече ролята му на културен герой, а и качествата му като автор? А от друга страна – не е ли наистина най-типичният пример за социалистически либерал шестдесетник?

И как да подходим към онзи гений на драмата социалистически бохем с неизменна пура в ръката Хайнер Мюлер?

Един от уважаваните от мен литературни историци, който изрази в частен разговор несъгласието си със статията ми в „Труг“, бе проф. Светлозар Игов. На обществеността не е безизвестна антипатията му към Любомир Левчев, резултат от взаимоотношения от периода, когато Левчев е председател на Съюза на българските писатели. В разговора с мен проф. Игов подхвърли, че Левчев е сравним не с Езра Паунд, а с Балдур фон Ширах. Една може би закономерна ирония, съответстваща на прекалеността на първото сравнение. Но абсолютно неприемлива за литературния историк, уважаващ авангардите на ХХ век и българския им прием и развой. Защото Фон Ширах е наистина верен на Партията (в неговия случай НСДАП) поет, който е и ръководител на небезизвестната организация „Хитлерова младеж“.⁹ Но той е поет, спомнящ си за постиженията на германския символизъм, при това не кой знае колко добре, но пък нямаш никакво отношение към откритията на следвоенните авангарди. Ще дам пример със случайно избрано стихотворение, възпяващо Фюрера:

⁹ Ето как комично го описва в алоисторическия (поджанр на фантастиката) си роман „Човекът във високата замък“ Филип Дик: „Бивш водач на Хитлеровата младеж. Идеалист. Привлекателен външен вид, комбиниран с малък политически опит и известна некомпетентност. Искрено вярващ в идеите на Партията. Собственолично ръководил проекта по пресушаване на Средиземно море и разширяване на обработваемата територия. Противник на провежданата през петдесетте кампания по масово изтребване на славяните в югоизточна Европа. По негово предложение е разработен проект за разполагане на оцелелите в определени затворени региони от типа на индианските резервати. Водил неуспешна борба срещу умъртвяването на хора при медицински експерименти.“

Dem Führer

*Das ist an ihm das Größte: Daß er nicht
Nur unser Führer ist und vieler Held,
Sondern er selber: Grade, fest und schlicht;*

*Daß in ihm ruh'n die Wurzeln unserer Welt,
Und feine Seele an die Sterne strich,
Und er doch Mensch blieb, so wie du und ich.*

Или в непремещено превод:

Към Вожда

*Това е величавото у него: за теб и мен
не е той само наш водач и всепризнат герой,
но и на себе си е верен: прав, корав, обикновен;*

*и ето как у него светът ни пусна корен свой,
душата чиста звездите стига с жест тъй лек,
ала остана той, подобно всички нас, един човек.*

На Любомир Левчев или на Николай Стайков е по събрат Балдур фон Ширах? Нека го сравним със стихотворението на Левчев „Първият“¹⁰, типичен пример за двойното кодиране – Първият може да е Първият секретар на Партията, но стихотворението е разгърната бомбастична алегория, която с всеки ред пречи на тази буквализация. Цитирам само два пасажа: *За всяко дело*

*нужен е човекът
на саможертвата –
човекът първ!*

и финалът:
*Величествен, единствен и безспорен
за всички...*

*само
след като умре.
А той ни трябва жив –
в съзла
и в огън.*

*Жив!
Пътеводен
като звездна вис...
Търсете го на улица „Тревога“!
И в себе си
под име комунист.*

И ето, ние така и не задаваме истински важните въпроси за миналото. Мислили ли сте защо българският комунизъм продължава да е котка на Шрьодингер – жива и мъртва едновременно? Защото не може да бъде мислен като нещо чуждо на днешния ден, като на решена задача. Не и докато си изясним в детайли историята на културата и обществото от близкото минало, както и как това наследство се отнася към нас и нашия ден. Надявам се поне отчасти да съм отговорил на въпроса, който Ви измъчва от повече от месец.

1 юли 2015

¹⁰ В антологията „Априлски сърца“, Варна, „Георги Бакалов“, 1984, с. 89.